

Тема 1. Суть і функції фінансів.

1. Суть фінансів як економічної та історичної категорії.
2. Суспільне призначення фінансів та їх об'єктивна необхідність в умовах товарного виробництва.
3. Функції фінансів.
4. Фінансова система: поняття і загальна характеристика її сфер та ланок.
5. Поняття фінансових ресурсів та джерела їх формування.
6. Взаємозв'язок фінансів з іншими вартісними категоріями.

1. Суть фінансів як економічної та історичної категорії.

Фінанси є історично сформованою, складною та багатогранною економічною категорією. Виник термін у XIII ст. Фінанси (від лат. „financia”) в перекладі означає готівка, доход, в широкому розумінні, - грошові засоби, обов'язкова сплата грошей. Ця сплата пов'язувалася з передачею частини доходу громадянина в розпорядження монарха, короля або іншого правителя на його утримання та інші витрати державного змісту. Так тривало майже до XVIII ст. Під фінансами розуміли державне публічне господарство будь-якого державного утворення нижчого рівня, як-от: земство, міська община тощо. У цей же період в деяких державах, наприклад у Німеччині, слово „фінанси” мало негативне значення. Його пов'язували зі здирицтвом, хабарництвом, вимаганнями тощо.

Очевидно тому поняття „фінанси” й ототожнюють з поняттям „гроші”. Але це дві різні, хоча й взаємопов'язані категорії. Фінанси суттєво відрізняються від грошей як за змістом, так і за функціями.

Як історична категорія фінанси з'явилися одночасно з виникненням держав при поділі суспільства на класи. Перший поділ суспільства на класи – рабовласницький лад, пізніше – феодальний. Але про фінанси в сучасному розумінні говорити ще рано. В докапіталістичних формаціях більша частина потреб держави задовольнялася шляхом встановлення натуральних повинностей і зборів. Грошове господарство в той період було розвинуте лише в армії. Головними витратами тих держав були затрати на ведення війн, утримання двору монарха, державного апарату, будівництво громадських споруд (храмів, каналів, доріг тощо). Основними доходами були надходження від державного майна і регалій (монопольного права монарха на окремі промисли і торгівлю певними товарами); військова здобич; данина з підкорених народів; натуральні повинності і збори. Тобто на ранніх стадіях розвитку держави не існувало розмежування між ресурсами держави і ресурсами її глави: монархи розпоряджалися коштами країни як своєю власністю. З розкладом феодалізму і поступовим розвитком в його надрах капіталістичного способу виробництва все більше значення стали набувати грошові доходи і видатки держави; частка натуральних зборів різко скоротилася. Державна казна відокремилася від власності монарха. Виникли поняття державних фінансів, державного бюджету, державного кредиту.

Такі зміни призвели до нового бачення суті фінансів. Платники податків поступово визнавали за державою право стягнення податків по мірі того, як держава зі свого боку, почала надавати послуги населенню і проводити ефективну фінансову політику.

З розвитком державного устрою різко зросли видатки на міжнародне співробітництво, оборону, охорону навколишнього середовища, соціальну сферу, видатки на втручання держави в економіку тощо.

Вперше у сучасному тлумаченні термін „фінанси” став застосовуватись у Франції, де під фінансами розумілася сукупність коштів для задоволення потреб держави та різних суспільних груп. В науковий обіг термін „фінанси” ввів французький професор Ж. Боден в 1577 р. У праці „Шість книг про республіку”.

Отже, розвиток товарно-грошових відносин і формування держав призвели до виникнення фінансів.

Суть фінансів як економічної категорії полягає в тому, що вони завжди мають грошову форму вираження. Грошовий характер фінансових відносин – важлива ознака фінансів. Гроші є обов'язковою умовою існування фінансів. Поява фінансових відносин завжди дає про себе знати реальним рухом грошових коштів. Відсутність такого руху на стадіях виробництва і споживання процесу відтворення свідчить про те, що вони не є місцем виникнення фінансів.

Реальний рух грошей відбувається тільки на другій і третій стадіях процесу відтворення – в розподілі й обміні. Проте характер руху вартості (в її грошовій формі) на цих стадіях різний, що не дозволяє їх обох віднести до сфери функціонування фінансів.

На другій стадії рух вартості в грошовій формі здійснюється відособлено від руху товарів і характеризується її відчуженням (переходом з рук одних власників в руки інших) або цільовим відособленням кожної частини вартості (в рамках одного власника). На третій стадії розподілена вартість (в грошовій формі) обмінюється на товарну форму, тобто здійснюється процес купівлі-продажу. Відчуження самої вартості тут не відбувається: вона лише змінює свою форму – з грошової на товарну. Таким чином, на другій стадії відтворення має місце односторонній рух грошової форми вартості, а на третій – двохсторонній рух вартостей (в грошовій і товарній формах). На третій стадії процесу відтворення обмінні операції обслуговуються двома категоріями: 1) грошима, як всезагальним еквівалентом, що виступає посередником обмінних актів (товар – гроші, гроші – товар), в результаті яких суспільний продукт розподіляється між суб'єктами суспільного відтворення; 2) ціною, на основі якої відбувається кількісний вимір вартостей, що обмінюються, і які знаходяться в різних формах. Ніякого іншого суспільного інструменту тут більше не потрібно. Значить, при обміні немає місця фінансам.

Сферою виникнення і функціонування фінансів є друга стадія процесу відтворення, на якій відбувається розподіл вартості суспільного продукту за цільовим призначенням і суб'єктами господарювання, кожний з яких повинен отримати свою частку у виробленому продукті. Тому важливою ознакою фінансів як економічної категорії є розподільчий характер відносин.

Таким чином, **фінанси** – це система грошових відносин з приводу формування і використання грошових фондів необхідних державі для виконання своїх функцій.

Фінансам притаманні три ознаки, які діють лише в сукупності:

- 1) це завжди грошові відносини;
- 2) це грошові відносини, викликані фактом наявності держави як органу управління;
- 3) це відносини, які мають розподільчий характер.

Якщо грошовим відносинам двох чи більше суб'єктів притаманні всі ці ознаки, то це фінанси.

2. Суспільне призначення фінансів та їх об'єктивна необхідність в умовах товарного виробництва.

Фінанси не можуть існувати без грошей. Але якщо наявність грошей – обов'язкова умова функціонування фінансів, то причиною, що породжує їх появу, можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави в ресурсах, що забезпечують їх діяльність. Цю потребу в ресурсах без фінансів задовольнити неможливо ні в сфері господарювання, ні в сфері державного управління.

В сфері господарювання саме завдяки фінансам, які є інструментом вартісного розподілу суспільного продукту, забезпечується задоволення виробничих потреб, які постійно змінюються. Фінанси є незамінними тому, що дозволяють пристосувати пропорції виробництва до потреб споживання.

Отже, призначення фінансів – забезпечити необхідні умови для здійснення процесу створення, розподілу і використання валового внутрішнього продукту в державі. Це досягається шляхом створення і використання різноманітних фондів фінансових ресурсів на всіх етапах діяльності держави, підприємств, кожного громадянина.

Фінанси об'єктивно необхідні, оскільки обумовлені потребами суспільного розвитку. Без фінансів неможливо забезпечити індивідуальний і суспільний кругообіг виробничих фондів на розширеній основі, регулювати галузеву і територіальну структуру економіки, стимулювати швидке впровадження науково-технічних досягнень, задовольняти інші суспільні потреби.

3. Функції фінансів.

Функція – це „зовнішній прояв властивості якого-небудь об'єкту в даній системі відносин”. Застосовуючи наведене визначення до економічних категорій, функції означають прояв їх суті в дії, специфічні способи вираження притаманних категорії властивостей. Функції завжди є похідними від суті, яку вони виражають, і показують як, яким чином реалізується суспільне призначення цієї економічної категорії.

Для фінансів як економічної категорії характерні дві функції: розподільча і контрольна.

Першою функцією фінансів є розподіл і перерозподіл національного доходу держави. Матеріальною основою створення національного доходу держави служить відтворення суспільного продукту (валовий внутрішній продукт).

Схема розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) і національного доходу (НД) зображена на рис. 1

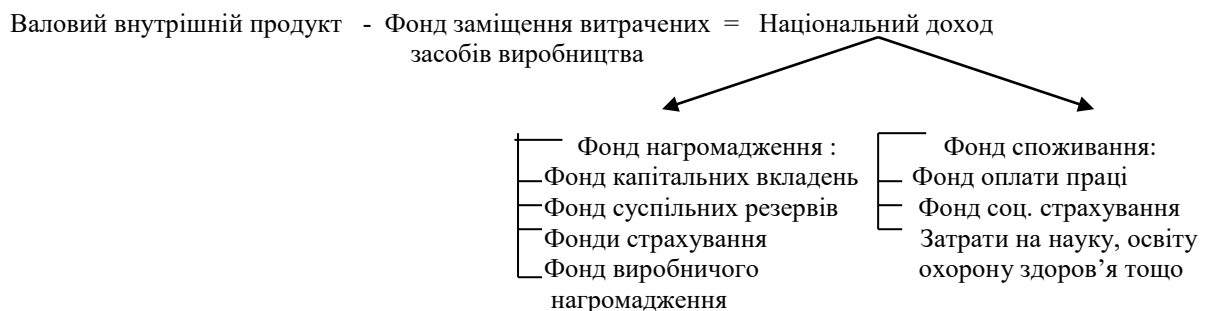

Рис 1. Схема розподілу і перерозподілу ВВП і НД.

НД поділяється на дві частини – фонд нагромадження і фонд споживання. Співвідношення цих частин визначає пропорції розвитку економіки та її структуру.

В подальшому об'єктивно виникає потреба в перерозподілі НД, яка викликана:

- наявністю невиробничої сфери, в якій НД не створюється, але без якої виробництво не може бути ефективним;

- необхідністю забезпечення соціального розвитку;
- важливістю створення сприятливих умов для підтримки та розвитку економіки;
- необхідністю рівномірного економічного і соціального розвитку регіонів.

Кінцева ціль розподілу і перерозподілу НД полягає в розвитку продуктивних сил, забезпеченні розвитку виробництва, досягненні високої якості життя широких верств населення.

Друга важлива функція фінансів – контрольна. Вона породжена розподільчою функцією і проявляється передусім в контролі за розподілом ВВП і НД по грошових фондах та їх цільовому використанню.

Контрольна функція фінансів здійснюється, по-перше, через контроль гривнею, і по-друге, через контроль, що здійснюється фінансовими органами.

Контроль гривнею ведеться за виробничими і невиробничими витратами, відповідністю цих витрат доходам, формуванням та використанням основного і оборотного капіталу тощо. Він діє на всіх стадіях кругообігу засобів, при фінансуванні й кредитуванні, у взаємовідносинах з бюджетом та іншими ланками фінансової системи.

Контроль фінансовими органами здійснюється шляхом перевірки законності витрачання грошових коштів, повноти і своєчасності сплати податків тощо.

4. Фінансова система: поняття і загальна характеристика її сфер і ланок.

Аналіз закономірностей розвитку фінансових відносин свідчить про наявність спільних ознак в їх сутності. До них належать, як раніше відмічалось, розвиток товарно-грошових відносин та існування держави як суб'єкта цих відносин. Проте спільні ознаки всіх фінансових відносин не виключають певні відмінності між ними. В зв'язку з цим можна говорити про систему цих відносин, тобто фінансову систему.

Фінансова система – це сукупність різних сфер (ланок) фінансових відносин, кожна з яких характеризується особливостями у формуванні та використанні фондів грошових засобів та різною роллю в суспільному відтворенні.

З організаційної точки зору, під фінансовою системою розуміють всі фінансові установи країни, які обслуговують грошовий обіг.

В загальній сукупності фінансів, що створюють фінансову систему, можна виділити такі сфери:

- загальнодержавні фінанси;
- фінанси господарюючих суб'єктів;
- фінанси населення;
- страхування;
- фінансовий ринок.

Кожна з цих сфер має організаційну структуру і складається з декількох ланок, які схематично зображені на рис. 2.

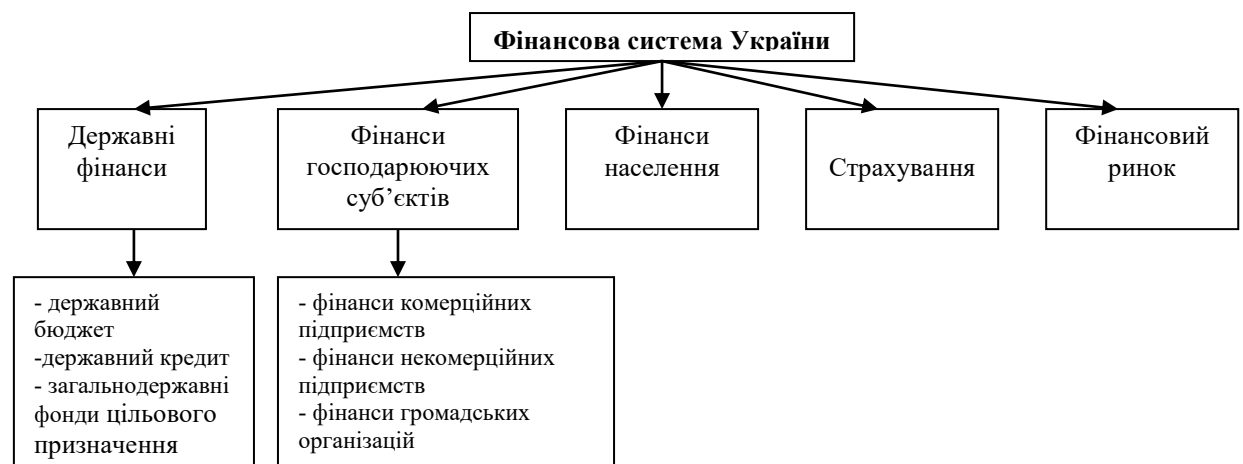

Рис. 2. Схема фінансової системи України.

Фінанси підприємств різних форм власності є основою єдиної фінансової системи країни і обслуговують процес створення і розподілу ВВП і НД в державі. Від стану фінансів комерційних підприємств залежить забезпеченість централізованих грошових фондів фінансовими ресурсами. В умовах ринкової економіки підприємства здійснюють свою діяльність на основі комерційного розрахунку, метою якого є обов'язкове отримання прибутку. Відшкодування за рахунок власних коштів всіх затрат на основну діяльність, а також на розширення і розвиток. Вони самостійно розподіляють виручку від

реалізації продукції, формують і використовують фонди виробничого і соціального розвитку, вишукують необхідні їм засоби для розширення виробництва продукції, використовуючи кредити і можливості фінансового ринку.

До некомерційних належать установи, які надають послуги або виконують роботи безкоштовно чи за символічну плату, яка не відшкодовує їх затрат. Це – лікарні, школи, музеї, бібліотеки тощо. Метою діяльності таких установ не є отримання прибутку і, таким чином, платежі в бюджет у них є дуже незначними або взагалі відсутні. Головним джерелом фінансування видатків таких установ є бюджетні кошти, тому ці установи називаються бюджетними.

Громадські організації та добродійні фонди – це добровільні об'єднання громадян за професіями, інтересами, захопленнями. Для фінансів громадських організацій та добродійних фондів характерною є відсутність комерційної діяльності (а отже, і доходів від такої діяльності) та відсутність державного фінансування. Головним джерелом доходів таких організацій є вступні і членські внески, добровільні й спонсорські пожертвування.

Загальнодержавним фінансам належить провідна роль у забезпеченні визначених темпів розвитку всіх галузей народного господарства, перерозподілі фінансових ресурсів між галузями економіки і регіонами країни, виробничою і невиробничою сферами, окремими групами населення. Провідне місце в державних фінансах належить державному бюджету.

Державний бюджет представляє собою форму створення та використання централізованого фонду грошових засобів для забезпечення функцій органів державної влади. Державний бюджет – це основний фінансовий план держави. Через бюджет держава фінансує галузі народного господарства, освіту, охорону здоров'я, культуру, мистецтво, оборону країни, утримання апарату державного управління тощо. За допомогою бюджету створюється можливість маневрування грошовими коштами і цілеспрямовано впливати на темпи і рівень розвитку суспільного виробництва, рівень життя населення.

Загальнодержавні фонди цільового призначення (позабюджетні фонди) – це засоби державних та місцевих органів влади, пов'язані з фінансуванням видатків, що не включені в бюджет. Вони формуються за рахунок обов'язкових відрахувань, які для звичайного платника податків нічим від податків не відрізняються. Специфіка цих фондів полягає в тому, що вони мають суто цільове призначення і на інші цілі не використовуються.

Державний кредит відображає кредитні відносини з приводу мобілізації державою тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій і населення на принципах поверненості і платності для фінансування державних видатків. Він також використовується з метою стабілізації грошового обігу в країні. Існування державного кредиту веде до утворення державного боргу як сукупності зобов'язань держави перед населенням, юридичними особами, іноземними державами і міжнародними організаціями. Державний кредит – це також сукупність відносин, в яких держава виступає в ролі кредитора й гаранта.

Фінанси домогосподарств відображають рівень життя та фінансового забезпечення населення. В соціально орієнтованій ринковій економіці стан розвитку та організації фінансів домогосподарств відображає ефективність функціонування фінансової системи в цілому. Доходи домогосподарств формуються із наступних джерел: заробітна плата працюючих членів; соціальна допомога та пенсії; доходи від підсобних господарств та присадибних ділянок; доходи від власного бізнесу; дивіденди та відсотки від цінних паперів, проценти від банківських вкладів тощо. Основну частку видатків домогосподарств становлять видатки на житло, харчування, одяг та речі побутового вжитку, соціально-культурні потреби, нагромадження.

Страховання забезпечує відшкодування можливих збитків від стихійних лих та нещасних випадків, а також сприяє їх попередженню. Страхові фонди створюються за рахунок страхових внесків юридичних і фізичних осіб і перебувають в розпорядженні страхових організацій різних форм власності. Використовуються страхові фонди на відшкодування завданих збитків, у разі настання страхового випадку.

Серед сфер фінансової системи фінансовий ринок займає особливе місце і представляє собою сукупність фінансових відносин які виникають в процесі купівлі-продажу фінансових активів (валюти, цінних паперів, кредитних ресурсів тощо). На фінансовому ринку мобілізуються тимчасово вільні кошти підприємств і населення і спрямовуються в ті галузі, які потребують додаткового фінансування і забезпечують достатній рівень доходу.

5. Поняття фінансових ресурсів та джерела їх формування.

В процесі розподілу валового внутрішнього продукту у держави, підприємств, організацій формуються доходи і грошові нагромадження, які є основою фінансових ресурсів.

Отже, фінансові ресурси – це грошові фонди, які створюються в процесі розподілу і використання ВВП за певний період часу (макрорівень).

Поняття фінансові ресурси визначають також як акумульовані підприємством з різних джерел грошові кошти, які надходять в його обіг і призначені для покриття потреб підприємства (мікрорівень).

Джерелом утворення фінансових ресурсів є вироблений валовий внутрішній продукт. Із трансформацією вартості ВВП у відповідні фонди фінансових ресурсів починається вплив фінансів на процес розширеного відтворення, і вони починають діяти як складова частина економічного механізму.

Загалом, фінансові ресурси являють собою сукупність доходів, надходжень, які перебувають в розпорядженні підприємств, організацій та держави і спрямовуються на задоволення суспільних потреб з метою розширеного відтворення та зростання матеріального добробуту населення.

Фінансові ресурси держави охоплюють ресурси всіх секторів економіки: державного, підприємницького, а також приватного сектора.

В розпорядженні держави знаходяться ресурси бюджетної системи, централізованих і окремих децентралізованих фондів грошових коштів, а також державних фінансових інституцій (Національного банку, державних кредитних установ тощо).

Джерела формування фінансових ресурсів держави:

1. Національний доход.
2. Амортизаційний фонд.
3. Відрахування підприємств у централізовані фонди державного соціального страхування, інші позабюджетні фонди.
4. Національне багатство, яке залучене в господарський оборот (продаж золотого запасу країни, енергоносіїв тощо).
5. Надходження від зовнішньоекономічної діяльності держави, а також поступлення від продажу державних цінних паперів.
6. Поступлення від населення у вигляді сплати податків, проведення лотерей, доходи від надання позик.
7. Кредитні ресурси національного банку як державний грошовий резерв, закріплений за національним банком у вигляді статутного, резервного та інших фондів.

Джерелами фінансових ресурсів підприємств є статутний капітал, прибуток, амортизаційний фонд, резервний капітал, кредити й позики, кредиторська заборгованість та ін. Таким чином, фінансові ресурси підприємств поділяють на власні й залучені. До власних фінансових ресурсів відносять грошові кошти, отримані в ході фінансово-господарської діяльності (статутний , резервний капітал, прибуток тощо). Залучені ресурси – це грошові кошти, отримані на фінансовому ринку, у постачальників, інших кредиторів, які набувають характеру заборгованості (кредити і позики; фінансові ресурси, залучені шляхом випуску цінних паперів; кредиторська заборгованість).

Актуальним питанням вдосконалення фінансових відносин є питання про встановлення раціонального співвідношення між централізованими і децентралізованими фінансовими ресурсами. Високий рівень централізації податків та інших обов'язкових платежів призводить до зростання фінансових ресурсів державного сектора і, відповідно, зменшення фінансових ресурсів підприємств, що негативно відображається на результатах їх діяльності, підриває матеріальну зацікавленість у досягненні кращих показників, а також сприяє відтоку коштів у тіньовий сектор.

Основні напрями використання фінансових ресурсів, які знаходяться у розпорядженні держави:

- ✓ розвиток народного господарства, його структурна перебудова;
- ✓ фінансування закладів соціальної сфери;
- ✓ соціальний захист населення;
- ✓ охорона навколишнього середовища;
- ✓ управління;
- ✓ оборона країни;
- ✓ створення матеріальних та фінансових резервів тощо.

Напрями використання фінансових ресурсів підприємств є:

- ✓ розширене відтворення і розвиток підприємств;
- ✓ вирішення соціальних проблем;
- ✓ матеріальне стимулювання;
- ✓ створення фінансових резервів;
- ✓ задоволення інших потреб.

Одним із елементів фінансових ресурсів є фінансові резерви, які являють собою грошові кошти, що свідомо відволікаються з господарського обороту і призначені для використання у випадках збоїв у процесах суспільного відтворення.

6. Взаємозв'язок фінансів з іншими вартісними категоріями.

Фінанси перебувають в тісному взаємозв'язку з таким категоріями розподільчого характеру як гроші, заробітна плата, ціна, кредит.

Фінанси і гроші.

Аналіз категорій „фінанси” і „гроші” свідчить про їх особливу систему зв'язків, яка часто призводить до їх ототожнення. Фінанси нерідко (особливо на побутовому рівні) визначають як певну суму грошей, яка знаходить в розпорядженні юридичної чи фізичної особи.

Звичайно, певна частка істини тут є. Справа в тому, що фінанси завжди мають грошове вираження. Проте певна сума грошей – це ще не фінанси.

Крім того, фінанси відрізняються від грошей і за функціями, які вони виконують.

Фінанси і ціни.

І ціна, і фінанси беруть участь у розподілі валового внутрішнього продукту.

Ціна є грошовим виразом вартості будь-якого товару. Вона виступає вихідним ступенем розподілу вартості ВВП та створює умови для подальшого його перерозподілу.

Держава, використовуючи різноманітні фінансові важелі впливає на рівень цін. Наприклад, у випадках нееквівалентного обміну одразу ж включаються відповідні фінансові важелі. Скажімо, якщо вартість товару більша за його ціну, то з'являється такий важіль як допомога держави у вигляді субсидій, дотацій, субвенцій (наприклад, вугільній промисловості, комунальному господарству тощо); якщо ж вартість товару менша за його ціну, то держава залучає такий важіль як податки (акцизний збір).

До того ж, введення нових податків або зміна існуючих ставок може призвести до зменшення чи збільшення ціни. А через такі фінансові важелі як норми амортизації, відрахування в цільові державні фонди держава може змінювати структуру ціни.

Якщо держава не застосовує регулювання цін, вона повинна буде коректувати соціальні виплати і збільшувати мінімальну оплату праці. Тому в більшості країн регулюються ціни на основні товари, які мають соціальне значення.

З іншого боку, при реалізації товару ціна визначається на основі попиту і пропозиції. Тому на ринку інколи трапляються різкі коливання загального рівня цін, які можуть суттєво вплинути на стан фінансової сфери та фінансової безпеки держави.

Фінанси і заробітна плата.

Фінанси передують категорії „заробітна плата”. Взаємозв'язок фінансів і заробітної плати проявляється у тому, що держава регулює величину заробітної плати за допомогою фінансових важелів, зокрема, податків, створюючи загальнодержавні фонди фінансових ресурсів. Одночасно держава за допомогою цих же фондів може стимулювати розвиток окремих видів діяльності, і як наслідок, - сприяти зростанню оплати праці певних галузей.

Відмінності:

- ✓ Фінанси розподіляють валовий внутрішній продукт, а заробітна плата – категорія, яка стосується лише частини ВВП, а саме – фонду оплати праці;
- ✓ Заробітна плата пов'язана лише з одним фактором виробництва – робочою силою, а фінанси впливають на використання всіх факторів виробництва (предмети праці, знаряддя праці тощо).

Фінанси і кредит.

Спільним для обох цих категорій є те, що вони використовуються в кругообігу коштів і сприяють підвищенню ефективності виробництва.

При нестачі фінансових ресурсів підприємство залучає кредитні ресурси, а при надлишку фінансових ресурсів – підприємство може тимчасово вільні кошти надавати в кредит іншій установі.

Відмінності між фінансами і кредитом полягають у тому, що фінансам притаманний односторонній рух вартості, а кредиту – двосторонній рух вартості. До того ж за допомогою фінансів розподіляється валовий внутрішній продукт, а кредит діє лише на стадії перерозподілу тимчасово вільних ресурсів.

Фінансам і кредиту притаманні різні методи спрямування коштів:

- ✓ Фінансам – фінансування (надання коштів на безповоротній основі);
- ✓ Кредиту – кредитування (надання коштів за принципами платності, строковості, поверненості).

Тема 2. Фінансова політика держави.

1. *Сутність і значення фінансової політики.*
2. *Фінансовий механізм та його роль в реалізації фінансової політики.*
3. *Фінансова політика України на сучасному етапі.*

1. Сутність і значення фінансової політики.

В будь-якому суспільстві держава використовує фінанси для виконання своїх функцій і завдань, досягнення певних цілей. Важливе значення в досягненні поставлених цілей відіграє фінансова політика. Через фінансову політику, яка є складовою частиною економічної політики держави, здійснюється вплив фінансів на економічний і соціальний розвиток суспільства.

Таким чином, фінансова політика – це особлива сфера діяльності держави, що спрямована на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і ефективне використання для здійснення державою її функцій.

Держава в особі законодавчої та виконавчої влади є основним суб'єктом фінансової політики. Ними розробляються заходи, методи і форми організації та використання фінансів для забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Фінансова політика включає як самостійні складові частини – бюджетну, податкову, грошово-кредитну, інвестиційну, валютну політику, так і окремі напрямки в галузі страхування, державного боргу, фінансового ринку, співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями тощо.

Фінансова політика залежить від багатьох як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Зовнішніми є, зокрема, фактори залежності держави від економічних взаємовідносин з іншими державами щодо поставок сировини, матеріалів, інших ресурсів; обміну технологіями; експортних можливостей самої держави; її інтеграції до світових економічних систем тощо.

До внутрішніх факторів належать форма власності, структура економіки, соціальний склад населення, стан розвитку економіки і організація грошового обігу, стабільність національної грошової одиниці тощо.

Основним завданням фінансової політики є забезпечення фінансової стабільності в державі й на цій основі – досягнення невідомого збільшення темпів економічного розвитку держави і підвищення рівня життя населення.

Найважливішими умовами результативності фінансової політики є:

- ✓ врахування дії об'єктивних економічних законів розвитку суспільства;
- ✓ вивчення та використання досвіду попередніх етапів господарського будівництва;
- ✓ врахування специфіки сучасних умов, змін у зовнішній та внутрішній політиці;
- ✓ комплексність у розробці заходів, пов'язаних із вдосконаленням фінансових відносин.

В залежності від характеру заходів і часу, на який вони розраховані, виділяють фінансову стратегію і фінансову тактику.

Фінансова стратегія – довгостроковий курс фінансової політики, який розрахований на тривалу перспективу і передбачає вирішення, як правило, великомасштабних завдань. Вибір довгострокових цілей і розробка цільових програм у фінансовій політиці необхідні для зосередження фінансових ресурсів на основних напрямках економічного і соціального розвитку. Прикладом стратегічних завдань є впровадження власної грошової одиниці, проведення приватизації, подолання інфляції й спаду виробництва тощо.

Фінансова тактика – це методи вирішення фінансових завдань на найважливіших ділянках фінансової стратегії. Яскравим прикладом фінансової тактики є: удосконалення системи оподаткування, надання пільг окремим платникам, територіальний розподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему тощо.

В кожній країні конкретні методи проведення фінансової політики залежать від історичних умов, рівня економічного розвитку, національних традицій та ін.

2. Фінансовий механізм та його роль в реалізації фінансової політики.

Для реалізації фінансової політики, її успішного впровадження в життя використовується фінансовий механізм. Фінансовий механізм – це комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених в державі форм і методів створення і використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку та соціальних потреб громадян. Фінансовий механізм – це, по суті, методичні, організаційні та правові положення та заходи, які визначають функціонування фінансів в економіці держави, їх практичне використання для досягнення визначених цілей і завдань.

Призначення фінансового механізму зводиться до двох основних функцій: фінансового забезпечення та фінансового регулювання економічних і соціальних процесів у державі.

Фінансове забезпечення здійснюється шляхом використання методів бюджетного фінансування, самофінансування, кредитування тощо.

Фінансове регулювання – це метод здійснення державою функцій управління економічними і соціальними процесами за використання фінансів.

Структура фінансового механізму досить складна (рис. 3).

Процес розподілу і перерозподілу виробленого в суспільстві ВВП починається, в першу чергу, із застосування такого фінансового методу як фінансове планування і прогнозування. Фінансове планування – це діяльність по складанню планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць та країни в цілому. На цій стадії визначаються фінансові можливості держави щодо фінансового забезпечення розвитку її економіки та соціальної сфери.

При виконанні фінансових планів виникає потреба в оперативному управлінні як діяльності, пов'язаній із необхідністю втручання в розподільчі процеси з метою ліквідації диспропорцій, подолання недоліків, своєчасного перерозподілу коштів, забезпечення досягнення запланованих результатів.

Рисунок 3. Склад фінансового механізму.

Під час складання і виконання фінансових планів, а також по закінченні певних періодів проводиться фінансовий контроль, спрямований на перевірку вартісного розподілу і перерозподілу ВВП, а також цільового витрачання коштів із відповідних фондів. Фінансовий контроль є необхідною умовою безперервного і поступового розвитку економіки.

Фінансові показники – це абсолютні величини, які характеризують створення і використання фінансових ресурсів в економіці держави, її фінансове становище, результати господарської діяльності підприємницьких структур, рівень доходів населення тощо. Вони можуть бути загальні та індивідуальні (витрати бюджету на одного жителя; розмір податків, що сплачується одним працівником тощо).

Нормативи характеризують певний рівень забезпечення видатків, різних видів витрат фінансових ресурсів (ставки заробітних плат, пенсій, стипендій; ставки податків і зборів; норми амортизаційних відрахувань тощо).

Ліміти є певними обмеженнями на витрати в інтересах держави, підприємства або громадянина (ліміти бюджетного фінансування, неоподатковуваний мінімум доходів громадян тощо).

Резерви покликані нейтралізувати негативний вплив непередбачуваних факторів, що можуть виникнути в майбутньому (фінансові резерви підприємства; валютні резерви Національного банку; резервні фонди комерційних банків і страхових компаній тощо).

До фінансових стимулів належать пільги за податками, податкові канікули та ін.

Фінансові санкції покликані посилити матеріальну відповідальність суб'єктів господарювання за виконання взятих зобов'язань. Найбільш розповсюдженими серед них є штрафи і пені (за порушення податкового законодавства; за несвоєчасну сплату платежів; за нецільове використання бюджетних коштів тощо).

Для нормального функціонування фінансового механізму необхідним є його відповідне нормативно-правове забезпечення, яке представлене, передусім Конституцією України, численними законами, а також підзаконними нормативно-правовими актами.

Формуючи фінансовий механізм, держава прагне забезпечити найбільш повну відповідність вимогам фінансової політики того чи іншого періоду, що є запорукою повноти реалізації її цілей і завдань. При цьому зберігається постійне прагнення до найбільш повної ув'язки фінансового механізму і його окремих елементів з інтересами держави, суб'єктів господарювання та громадян.

В сучасних умовах реформування економіки України відбувається вдосконалення фінансового механізму. Найважливішими проблемами, які вирішуються при цьому, є такі:

- ✓ створення передумов для розвитку і становлення ринкових відносин в Україні;
- ✓ забезпечення раціональних пропорцій розподілу і перерозподілу ВВП;
- ✓ забезпечення необхідних темпів економічного зростання;
- ✓ науково обґрунтоване фінансове планування і прогнозування обсягів централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів, їх розподілу і використання;
- ✓ підвищення результативності фінансового контролю;
- ✓ вдосконалення механізму дії фінансових важелів;

- ✓ адекватне правове і нормативне забезпечення функціонування усього фінансового механізму.

3. Фінансова політика України на сучасному етапі.

Фінансова політика України має ряд недоліків, до яких належать:

1. Нездатність фінансової політики швидко реагувати на умови розвитку держави, що постійно змінюються, невміння знаходити потрібні способи вирішення нагальних проблем;
2. Відсутність стратегічних концептуальних розробок;
3. Проведення часткових недостатньо обґрунтованих тактичних заходів, орієнтованих на миттєву вигоду;
4. Відрив фінансової політики від фактичного стану справ у народному господарстві країни;
5. Порушення важливої вимоги правильного ведення фінансового господарства – жити відповідно до можливостей та ін.

Тема 3. Управління фінансами і фінансовий контроль.

1. *Суть і методи управління фінансами.*
2. *фінансове планування і прогнозування в умовах ринкової економіки.*
3. *Необхідність і суть фінансового контролю.*
4. *Види, методи і форми фінансового контролю.*

1. Суть і методи управління фінансами.

Управління притаманне всім сферам людської діяльності, в тому числі й фінансовій. Під управлінням розуміють свідомий цілеспрямований вплив на об'єкт за допомогою сукупності прийомів та методів для досягнення певного результату. Управління ґрунтується на знанні об'єктивних закономірностей розвитку суспільства. Разом з тим на управління суттєво впливає держава в особі відповідних управлінських структур.

Важливою сферою управлінської діяльності є управління фінансами. Його здійснює спеціальний апарат за допомогою особливих прийомів і методів, в тому числі різних стимулів і санкцій.

В управлінні фінансами, як і в будь-якій іншій системі виділяють об'єкти і суб'єкти управління. В якості об'єктів управління виступають різноманітні види фінансових відносин, пов'язані з формуванням грошових доходів, нагромаджень та їх використання суб'єктами господарювання та державою. Суб'єктами управління є ті організаційні структури, які здійснюють управління. Сукупність всіх організаційних структур, що здійснюють управління фінансами, називають фінансовим апаратом.

Суб'єкти управління використовують в кожній сфері і кожній ланці фінансових відносин специфічні методи цілеспрямованого впливу на фінанси. В той же час їм притаманні і єдині прийоми і способи управління. В управління фінансами можна виділити такі важливі функціональні елементи, як: планування, оперативні управління й контроль.

Планування займає одне з найважливіших місць в системі управління фінансами. При плануванні будь-який суб'єкт господарювання всебічно оцінює стан фінансів, оцінює можливості збільшення фінансових ресурсів, визначає напрямки їх більш ефективного використання. Планові рішення приймаються на основі аналізу фінансової інформації, яка базується на бухгалтерській, статистичній та оперативній звітності.

Оперативне управління представляє собою комплекс заходів, що розробляються на основі оперативного аналізу поточної фінансової ситуації і мають на меті отримання максимального ефекту за мінімумом затрат за допомогою перерозподілу фінансових ресурсів. Суть оперативного управління полягає в раціональному використанні фінансових ресурсів з метою покращення господарської діяльності.

Контроль як елемент управління здійснюється як в процесі планування, так і в процесі оперативного управління. Він дозволяє співставляти фактичні результати по використанню фінансових ресурсів з плановими, виявляти резерви зростання фінансових ресурсів і більш ефективного їх використання.

Розрізняють стратегічне та оперативне управління фінансами.

Стратегічне управління виражається у встановленні обсягів фінансових ресурсів через прогнозування на перспективу для реалізації цільових програм, пов'язаних з піднесенням економіки, вирішенні соціальних проблем тощо. Його здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент.

Оперативне управління фінансами здійснюють Міністерство фінансів України; дирекції позабюджетних фондів, страхових організацій; фінансові служби міністерств, місцевих органів влади, підприємств та організацій.

Розподіл функцій в управлінні фінансами між державними органами є наступним.

Верховна Рада України як найвищий орган законодавчої влади приймає закони, в тому числі з фінансових питань, затверджує Державний бюджет України та здійснює контроль за його виконанням в особі Рахункової палати, визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики в сфері фінансів.

Президент України як глава держави створює у межах коштів, передбачених Державним бюджетом для здійснення своїх повноважень, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби, підписує закони, прийняті Верховною Радою, має право вето щодо цих законів із наступним поверненням їх Верховній Раді на повторний розгляд.

Кабінет Міністрів України як найвищий орган виконавчої влади забезпечує проведення фінансової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки, культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування, організовує розробку проекту закону про Державний бюджет і забезпечує його виконання.

Міністерство фінансів України як центральний орган виконавчої влади, підвідомчий Кабінету Міністрів:

- ✓ реалізує державну фінансову політику;
- ✓ складає проект Державного бюджету;
- ✓ організовує виконання Державного бюджету;
- ✓ контролює виконання Державного бюджету та складає звіт про його виконання;
- ✓ забезпечує захист фінансових інтересів держави, здійснює контроль за дотриманням фінансового законодавства;
- ✓ проводить методичну роботу з питань фінансового та бюджетного планування;
- ✓ здійснює управління державним внутрішнім і зовнішнім боргом;
- ✓ розробляє пропозиції по удосконаленню податкової політики;
- ✓ здійснює контроль за випуском і обігом цінних паперів, бере участь в роботі керівних органів фондових бірж;
- ✓ вивчає валютно-фінансові проблеми в сфері міжнародного економічного співробітництва, готує і подає до Кабінету Міністрів пропозиції щодо вступу України до міжнародних фінансових організацій тощо.

При Міністерстві фінансів України діють Державна контрольно-ревізійна служба та Державне казначейство.

Головними завданнями Державної контрольно-ревізійної служби є:

- ✓ здійснення державного контролю за витратами коштів і матеріальних цінностей в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів;
- ✓ здійснення контролю за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності в цих установах;
- ✓ розробка пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

Державне казначейство України було створене у 1995 році з метою ефективного управління коштами Державного бюджету. Основними завданнями казначейства є:

- ✓ організація виконання Державного бюджету та здійснення контролю за цим процесом;
- ✓ фінансування видатків Державного бюджету;
- ✓ ведення обліку касового виконання Державного бюджету, складання звіту про виконання Державного бюджету;
- ✓ здійснення управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом тощо.

До 1996 року в складі Міністерства фінансів знаходилася Державна податкова служба України. Але пізніше вона була відокремлена від Міністерства фінансів (що було аргументовано метою посилення контролю за справлянням податків) і набула статусу окремого міністерства. Головними завданнями Державної податкової адміністрації є:

- ✓ здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати податків і зборів;
- ✓ розробка пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства, прийняття нормативних актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;
- ✓ формування та ведення державного реєстру фізичних осіб – платників податків та єдиного банку даних про платників – юридичних осіб;
- ✓ проведення роз'яснювальної роботи серед платників податків з питань оподаткування;
- ✓ попередження та розкриття злочинів та інших правопорушень у сфері оподаткування.

У 1997 році було прийнято Закон „Про Рахункову палату Верховної Ради України”. Основними завданнями Рахункової палати є:

- ✓ контроль за своєчасним виконанням Державного бюджету, фінансуванням загальнодержавних програм, укладанням угод про державні позики і кредити;
- ✓ контроль за використанням золотого запасу, дорогоцінних металів та каменів;

- ✓ надання кредитів та здійснення операцій з розміщення золотого резерву та резерву в іноземній валюті.
- Органи місцевого самоврядування у сфері фінансів мають такі повноваження:
- ✓ самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети;
- ✓ використовують вільні бюджетні кошти, додатково отримані в процесі виконання місцевих бюджетів;
- ✓ мають право встановлювати розміри ставок місцевих податків і зборів, перелік яких затверджується Верховною Радою України;
- ✓ мають повноваження в галузі ціноутворення;
- ✓ мають право здійснювати місцеві позики, випускати цінні папери та організовувати грошово-речові лотереї;
- ✓ можуть виступати гарантами під надання кредитів підприємствам і установам, що належать до комунальної власності тощо.

Управлінські рішення в сфері фінансів оформляються в юридичних законах, фінансових прогнозах і планах, постановках та інших формах.

2. Фінансове планування і прогнозування в умовах ринкової економіки.

Фінансове планування є важливим елементом управління фінансами. Об'єктом фінансового планування є фінансова діяльність суб'єктів господарювання і держави, а результатом його – складання фінансових планів, починаючи від кошторису окремої установи до зведеного фінансового балансу держави.

Фінансові плани складають всі ланки фінансової системи. Форма фінансового плану, склад його показників відображає специфіку відповідної ланки фінансової системи. Зокрема, підприємства, що функціонують на комерційній основі, складають баланси доходів і видатків; установи, що здійснюють некомерційну діяльність – кошториси; органи державної влади – бюджети різних рівнів.

При фінансовому плануванні за основу беруться вимоги фінансової політики, яка проводиться на тому чи іншому етапі економічного розвитку. Визначається обсяг грошових засобів та їх джерел, необхідних для виконання планових завдань, виявляються резерви зростання доходів та економії у витратах, встановлюються оптимальні пропорції в розподілі коштів між централізованими і децентралізованими фондами.

Отже, фінансове планування – це процес визначення джерел створення і напрямків використання фінансових ресурсів в економіці держави з метою забезпечення стабільного економічного та соціального розвитку.

Основними функціями фінансового планування є:

- ✓ відображення основних напрямків фінансової політики, що здійснюється органами законодавчої і виконавчої влади;
- ✓ встановлення кількісних і якісних параметрів суспільного виробництва на плановий період;
- ✓ вибір раціональних шляхів фінансового забезпечення передбачуваного рівня економічного і соціального розвитку на основі ефективного використання наявних у суспільстві ресурсів;
- ✓ встановлення раціональних форм мобілізації фінансових ресурсів і на їх основі визначення їх оптимальної структури.

Особливості функціонування економіки в умовах ринку дають підставу виділити три аспекти фінансового планування: загальнодержавний, територіальний, окремих господарських структур.

Важливість загальнодержавного планування і прогнозування полягає в тому, що держава на макrorівні за його допомогою визначає свої фінансові можливості загалом і можливості використання фінансів для прийняття рішень у сфері розвитку економіки і соціальної структури всієї держави, певних регіонів і галузей виробництва. Для досягнення поставленої мети повинна бути розроблена загальнодержавна програма економічного і соціального розвитку, а також певні програми інвестування, прискореного розвитку деяких виробництв, охорони довкілля та інших загальнодержавних програм.

За умов переходу до ринку зростає роль фінансового планування на рівні окремих господарських суб'єктів, оскільки діяльність підприємств, організацій пов'язана з певними економічними ризиками, тому обсяги доходів і витрат повинні бути попередньо розраховані за різними варіантами для прийняття оптимального рішення. Від наявності фінансових ресурсів, напрямків їх витрат залежить фінансове становище підприємства, кінцеві результати його діяльності. Головним призначенням фінансового планування на рівні господарських суб'єктів є розрахунки потреб у фінансових ресурсах, обсягу і напрямків їх використання, визначення ефективності кожної фінансової операції й результатів діяльності такого суб'єкта.

Щодо територіального фінансового планування, то його вдосконалення повинно йти шляхом розробки планів фінансового забезпечення комплексного розвитку регіону при ефективному використанні місцевих природних, трудових і фінансових ресурсів, раціональному розміщенні виробництва й вирішенні низки інших територіально-економічних питань. Об'єктом територіального планування є господарство, розміщене на території окремих адміністративно-територіальних одиниць.

3. Необхідність і суть фінансового контролю.

Однією із ланок системи контролю виступає фінансовий контроль. Його значення полягає у сприянні успішній реалізації фінансової політики держави, забезпеченні процесу формування та ефективного використання фінансових ресурсів у всіх сферах і ланках народного господарства.

Фінансовий контроль – це сукупність дій та операцій по перевірці фінансових та пов'язаних з ними питань діяльності суб'єктів господарювання й управління із застосування специфічних форм і методів його організації. Він здійснюється органами законодавчої і виконавчої влади, а також спеціально створеними установами і включає: контроль за дотриманням фінансово-господарського законодавства в процесі формування використання фондів грошових засобів, оцінку економічної ефективності фінансово-господарських операцій і доцільності здійснених витрат.

Принципи фінансового контролю:

- ✓ незалежність (виключення матеріальної чи моральної зацікавленості перевіряючого);
- ✓ гласність (результати перевірок публікуються для широкого загалу);
- ✓ превентивність (попереджувальний характер фінансового контролю);
- ✓ дієвість (за результатами контрольної перевірки завжди приймаються певні міри);
- ✓ регулярність (контроль проводиться з певною періодичністю);
- ✓ об'єктивність (контроль проводиться згідно діючого законодавства);

Фінансовий контроль проводиться на макро- і мікрорівнях. Об'єктом фінансового контролю на макрорівні є державні фінанси. Суб'єктами фінансового контролю є державні органи влади й управління. Фінансовий контроль на мікрорівні – це контроль на рівні суб'єктів господарювання всіх форм власності. Об'єктом контролю на цьому рівні є фінансово-господарська діяльність підприємств, організацій, установ.

Фінансовий контроль, на відміну від інших видів контролю, пов'язаний з використанням вартісних категорій. Предметом перевірок виступають такі вартісні показники, як прибуток, доходи, рентабельність, собівартість, сума податкових платежів тощо. Ці показники носять синтетичний характер, тому контроль за їх виконанням, динамікою, тенденціями охоплює всі сторони виробничої, господарської і комерційної діяльності підприємств, а також механізм фінансово-кредитних взаємозв'язків.

Фінансовий контроль покликаний забезпечувати інтереси і права як держави і її установ, так і всіх інших економічних суб'єктів; фінансові порушення тягнуть за собою фінансові санкції.

Державний фінансовий контроль призначений для реалізації фінансової політики держави, створення умов для фінансової стабільності. Це передусім розробка, затвердження і виконання бюджетів усіх рівнів і позабюджетних фондів, а також контроль за фінансовою діяльністю державних підприємств і установ, державних банків і фінансових корпорацій. Фінансовий контроль зі сторони держави недержавної сфери економіки торкається тільки сфери виконання грошових зобов'язань перед державою, включаючи податки та інші обов'язкові платежі, дотримання законності й доцільності використання виділених їм бюджетних субсидій і кредитів, а також встановлених урядом правил організації грошових розрахунків, ведення обліку й звітності.

Фінансовий контроль за діяльністю підприємств включає також контроль з боку кредитних установ, акціонерів і внутрішній контроль: перевірку ефективності й доцільності використання грошових ресурсів (власних і залучених); аналіз і співставлення фактичних фінансових результатів з прогнозованими; фінансову оцінку інвестиційних проектів; контроль за фінансовим станом тощо.

Важливу роль в здійсненні фінансового контролю відіграє рівень організації обліку в країні.

4. Види, форми і методи фінансового контролю.

Фінансовий контроль умовно можна класифікувати за різними ознаками.

За суб'єктами проведення розрізняють: державний, муніципальний, відомчий, внутрішньогосподарський контроль і аудит.

Державний фінансовий контроль проводять органи державної влади та управління: Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів, Державна податкова адміністрація, Державна контрольно-ревізійна служба, Державна митна служба тощо. Від того, як організовано державний контроль в країні, залежать шляхи економічного розвитку суспільства, рівень добробуту населення, масштаби тіньової економіки тощо.

Муніципальний фінансовий контроль проводять місцеві органи самоврядування.

Відомчий фінансовий контроль застосовується тільки по відношенню до підвідомчих підприємств і організацій та проводиться контрольно-ревізійними підрозділами міністерств і відомств.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль – це самоконтроль, який здійснюють організації, підприємства, установи за власною фінансовою діяльністю. Він є складовою управління організацією і тому проводиться на її розсуд на основі рішень даної організації.

Аудит – це незалежний зовнішній фінансовий контроль, заснований на комерційних засадах основна мета зовнішнього аудиту: перевірка достовірності фінансової звітності, експертиза фінансового стану підприємства, розробка рекомендацій по удосконаленню, упорядкуванню фінансово-господарської діяльності, податкового планування, фінансової стратегії тощо.

За *сферою фінансової діяльності* розрізняють: бюджетний, податковий, валютний, кредитний, інвестиційний контроль, контроль за грошовою масою та страховою діяльністю тощо.

За *формою проведення* фінансовий контроль поділяється на: попередній, поточний і наступний.

Попередній фінансовий контроль проводиться до здійснення фінансових операцій і має важливе значення для попередження фінансових порушень. Він передбачає оцінку обґрунтованості фінансових програм і прогнозів для попередження неекономічного та неефективного витрачання коштів. Прикладом такого контролю на макrorівні є процес складання й затвердження бюджетів усіх рівнів та фінансових планів позабюджетних фондів. На мікрорівні – це процес розробки фінансових планів і кошторисів, кредитних і касових заявок, фінансових розділів бізнес-планів, складання прогнозних балансів тощо.

Поточний фінансовий контроль проводиться в момент здійснення фінансових операцій. Він попереджує можливість зловживання при отриманні і витрачанні коштів, сприяє дотриманню фінансової дисципліни і своєчасності здійснення фінансового-грошових розрахунків. Велику роль в цьому відіграють бухгалтерські служби.

Наступний фінансовий контроль, який проводиться шляхом аналізу і ревізії фінансової і бухгалтерської документації, призначений для оцінки результатів фінансової діяльності економічних суб'єктів, співставлення фінансових планів і прогнозів з результатами оцінки ефективності здійснення запропонованої фінансової стратегії, порівняння фінансових витрат з прогнозованими тощо.

За *методами проведення* розрізняють: перевірки, обстеження, нагляд, аналіз фінансової діяльності, спостереження, ревізії.

В процесі проведення перевірок на основі звітної документації і видаткових документів розглядають окремі питання фінансової діяльності і намічаються заходи усунення виявлених порушень.

Обстеження, на відміну від перевірки, охоплює більш широкий спектр фінансово-економічних показників досліджуваного суб'єкта для визначення його фінансового стану і можливих перспектив розвитку.

Нагляд проводиться контролюючими органами за економічними суб'єктами, які отримали ліцензію на той чи інший вид фінансової діяльності і передбачає дотримання ними встановлених правил і нормативів. (наприклад, НБУ наглядає за діяльністю комерційних банків).

Аналіз фінансової діяльності як різновид фінансового контролю передбачає детальне вивчення фінансової звітності з метою загальної оцінки результатів фінансової діяльності, оцінки фінансового стану, забезпеченості власним капіталом, ефективності його використання.

Спостереження – постійний контроль з боку кредитних установ за використанням виданої позики і фінансовим станом підприємства-клієнта. Неефективне використання отриманої позики і зниження платоспроможності можуть призвести до посилення умов кредитування, вимоги дострокового повернення позики.

Ревізія – найбільш глибокий і всеохоплюючий метод фінансового контролю. Це повне обстеження фінансово-господарської діяльності економічного суб'єкта з метою перевірки її законності, правильності, доцільності, ефективності. Ревізії проводяться органами управління по відношенню до підвідомчих підприємств, а також різними державними і недержавними органами контролю. Результати ревізії оформляються актом, на підставі якого приймають міри по усуненню порушень, відшкодуванню матеріальних збитків і притягнення винних до відповідальності.

Тема 4. Державні фінанси

1. Система державних фінансів.
2. Призначення і роль державних фінансів.
3. Правові та організаційні засади державних фінансів.

1. Система державних фінансів.

Державні фінанси – складова частина фінансової системи держави, центральна підсистема, через яку здійснюється вплив держави на економічний і соціальний розвиток. Вона має свої особливі принципи організації та функціонування. Це зумовлено функціями й роллю держави в регулюванні й забезпеченні економічних, соціальних і демократичних засад життя населення й створенні сприятливих умов для діяльності виробничих і невиробничих структур.

Державні фінанси – головні ланка фінансової системи держави. Вона опосередковує майже 80% усіх фінансових ресурсів і містить різноманітні фінансові інститути, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність. Державні фінанси охоплюють: сукупність усіх бюджетів держави; централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення; державний кредит.

Усі ланки державних фінансів мають власну сферу функціонування, проте вони тісно пов'язані між собою.

Державному бюджету належить центральне місце в системі державних фінансів. Він охоплює всі сфери економічної діяльності держави. За своєю суттю бюджет характеризує фінансове становище держави. Проте бюджет – дуже складна економічна категорія, до якої не можна підходити однозначно, як і використовувати його показники без детального аналізу бюджетної системи держави. Бюджетну систему складає сукупність усіх бюджетів держави. Принципи побудови бюджетної системи регулюються бюджетним законодавством і залежать насамперед від адміністративно-територіального устрою в державі. Взаємовідносини між різними складовими бюджетної системи визначаються рівнем розвитку демократичних засад в державі.

Централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення в Україні включають Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості, позабюджетні фонди органів місцевого самоврядування тощо. Вони певною мірою доповнюють державний бюджет, проте їх специфіка полягає в тому, що ці фонди мають виключно цільове призначення і на інші цілі не використовуються.

Державний кредит є заборгованістю держави перед своїми громадянами та підприємницькими структурами. Його величина свідчить про раціональність і ефективність фінансової політики держави та регулюється законодавством. Великий борг дає підстави для висновку, що держава живе за рахунок майбутніх поколінь. Він лягає тягарем на видаткову частину бюджету, оскільки потребує витрат на обслуговування боргу.

2. Призначення і роль державних фінансів.

Головне призначення державних фінансів – за допомогою різних фінансових інституцій сприяти успішному економічному і соціальному розвитку держави, забезпеченню прав і свобод людини. Це досягається завдяки методам і формам мобілізації фінансових ресурсів у розпорядження держави та використання їх для розвитку економіки, забезпечення соціальних гарантій населення, утримання армії, органів усіх ланок влади тощо.

Сукупність зазначених форм і методів дістала назву фінансового механізму системи управління в державі. Від того, наскільки він досконалий, залежать темпи економічного і соціального розвитку, добробут громадян. Важливе значення має й те, який обсяг фінансових ресурсів від їх загальної кількості, що створюється в державі, вона залучає в своє розпорядження й на які цілі використовує. Проте ці загальні показники ще не забезпечують повної характеристики ефективності функціонування державних фінансів.

Необхідність державних фінансів зумовлена тим, що за будь-якого типу економічної системи основним призначенням держави є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб, які не можуть бути задоволені через ринковий механізм, тобто через попит і пропозицію, а також особисто кожним громадянином з огляду на відповідні об'єктивні причини. До них належить, зокрема, структурна перебудова економіки, захист навколишнього середовища, оборона, правопорядок, захист окремих категорій громадян, проведення фундаментальних наукових досліджень, загальна освіта, соціальний захист населення та страхування, охорона здоров'я тощо. Виходячи з цього, держава будує свою фінансову політику, головним завданням якої є пошук оптимальної моделі перерозподілу фінансових ресурсів з метою прискорення зростання матеріального виробництва й добробуту населення. Для побудови такої моделі необхідно визначити рівень втручання держави у господарську діяльність виробничих структур і рівень зобов'язань держави в питаннях соціального забезпечення своїх громадян. Від цих факторів залежить, яка частка валового внутрішнього продукту має зосереджуватись у фінансових інституціях, створюваних державою.

Слід враховувати, що необґрунтовано висока частка централізації фінансових ресурсів призводить до негативних наслідків, оскільки централізовано важко вести раціональний розподіл і забезпечити його ефективне виконання. Однак зниження централізації при високому рівні державної власності зумовлює безгосподарність і різні перекоси в розподілі та використанні фінансових ресурсів, і врешті – фінансовий розлад в державі.

Потрібна також оптимізація перерозподілу фінансових ресурсів, що перебувають в розпорядженні населення. Якщо держава надмірно втручається в перерозподіл частки населення у валовому внутрішньому продукті, це усуває стимули до праці, знижує темпи економічного зростання. Водночас невтручання держави в цей процес або значне їх скорочення також має негативні наслідки – стримує розвиток освіти, науки, призводить до зубожіння деяких верств населення тощо.

Пре розподільчі процеси, що здійснюються за допомогою державних фінансів, - це явище макрорівня, проте роль державних фінансів виявляється не меншою мірою у формах і методах мобілізації фінансових ресурсів. Важливе значення має те, як мобілізуються ресурси, якими каналами та в якій формі відбувається їхній рух, на яких засадах вони виділяються й використовуються.

За умов ринку головною формою мобілізації фінансових ресурсів у розпорядження держави є податки, збори й відрахування. Визначення об'єкта оподаткування, передбачених пільг, ставок податків і платежів, строків сплати, відповідальності за несвоєчасну сплату є механізмом впливу на економічні і соціальні процеси, що й окреслює роль фінансів на макрорівні.

При використанні ресурсів держава визначає метод фінансування витрат – пряме бюджетне фінансування, бюджетне кредитування, самофінансування. Склад і напрямки використання державних

видатків визначаються характером досить різноманітних функцій держави. До складу видатків, пов'язаних з політичними функціями держави, належать: утримання армії; утримання органів державного управління, посольств, консульств; сплата внесків до міжнародних організацій тощо. Вони становлять від 3 до 10% від валового внутрішнього продукту і від 10 до 25% від загальної суми державних видатків розвинутих країн. До складу видатків, пов'язаних з економічними функціями держави, входять державні інвестиції в галузі народного господарства, субсидії приватному капіталу, видатки на зовнішньоекономічну діяльність тощо.

Соціальні функції держави втілюються шляхом забезпечення мінімального прожиткового рівня найвразливішим категоріям населення, сприяння розвитку освіти, культури, охорони здоров'я і довкілля. Загалом видатки на соціальні потреби становлять від 20 до 50% від загального обсягу державних витрат розвинутих країн світу.

3. Правові та організаційні засади державних фінансів.

Правове регулювання фінансових процесів, що виникають при створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, є однією з форм управління з боку держави економічним і соціальним розвитком. Усі дії держави в сфері фінансів мають ґрунтуватися на правових актах. Ці акти виконують такі основні функції: визначають коло юридичних та фізичних осіб, на які в конкретний період поширюється дія правової норми; забезпечують права й обов'язки юридичних і фізичних осіб щодо мобілізації та використання фондів фінансових ресурсів; є підґрунтям для вжиття відповідних заходів щодо виконання правових норм.

Суб'єктами фінансових правових відносин є держава, громадяни і підприємницькі структури. Усі фінансово-правові відносини виникають і припиняються на законодавчій основі. Вони можуть припинятися також у випадках, встановлених законом, наприклад, у разі сплати платежів, використання передбачених асигнувань тощо.

Правові норми, що регулюють фінансові відносини, становлять систему фінансового права, яка ґрунтується на конституції держави. Так, Конституцією України передбачено, що кожний громадянин зобов'язаний сплачувати податки й збори в порядку й розмірах, встановлених законом. Громадяни повинні щорічно подавати по податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

Конституцією передбачено, що до повноважень Верховної Ради України належить затвердження державного бюджету України, ухвалення рішень щодо звіту про його виконання. Виключно законами України визначаються: державний бюджет і бюджетна система України, система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього й зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів.

Окремі статті Конституції присвячуються бюджетній системі. Так, Конституцією України передбачено, що бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами. Виключно Законом України „Про Державний бюджет України” визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків.

Конституцією України на Кабінет Міністрів як вищий орган виконавчої влади покладено завдання проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики.

Від імені держави організаційну роботу щодо виконання чинного законодавства здійснюють фінансові органи. Систему фінансових органів очолює Міністерство фінансів. Воно несе відповідальність за фінансове становище держави, розробку й реалізацію фінансової політики.

Фінансові органи державної адміністрації, а також виконкомів місцевих рад базового рівня виконують свої функції відповідно до чинного законодавства.

Тема 5. Бюджет і бюджетна система.

1. *Суть та функції державного бюджету, його роль в соціально-економічних процесах.*
2. *Бюджетна система та бюджетний устрій.*
3. *Бюджетний процес.*

1. Суть та функції державного бюджету, його роль в соціально-економічних процесах.

Центральною ланкою державних фінансів і одним із найважливіших інститутів економічного суверенітету держави виступає бюджет. Він забезпечує не тільки акумулювання коштів, необхідних для фінансування держави, використовується не лише для часткового перерозподілу доходів з метою формування сприятливого соціального середовища у державі, але й активно впливає на економічні,

соціальні, національні, регіональні процеси у суспільстві та впровадження вищими органами влади відповідної національної стратегії розвитку, спрямованої на зміцнення державної безпеки.

Ринкова економіка при розмаїтті її моделей, відомих світовій практиці, характеризується соціально-орієнтованим господарством, яке доповнюється державним регулюванням. Значну роль як у самій структурі ринкових відносин, так і в механізмі їх регулювання з боку держави відіграє Державний бюджет. Він – невід’ємна частина ринкових стосунків і одночасно важливий інструмент реалізації державної політики. Виходячи з цього, важливо знати суть, природу бюджету, особливості його формування і функціонування, способи використання в інтересах ефективного розвитку суспільного виробництва.

Змістовну організацію бюджетних відносин, які б відповідали сучасним вимогам, потрібно знати ще й тому, що Україна повільно виходить із затяжної фінансової кризи. Прерогативами за цих умов є правильні відповіді на запитання: як стабілізувати економіку, забезпечити ефективність господарювання, якими методами нормалізувати фінансовий стан країни та бюджетний дефіцит.

Державний бюджет, як одна з головних ланок фінансової системи України, є економічною категорією і відображає грошові стосунки між державою, з одного боку, і юридичними і фізичними особами, з іншого боку з приводу утворення централізованого фонду грошових коштів держави і його використання на розширене відтворення, підвищення рівня життя населення і задоволення інших суспільних потреб. Тобто через бюджет держава має можливість зосереджувати фінансові ресурси на важливих ділянках економічного і соціального розвитку.

При переході економіки України до ринкових умов господарювання Державний бюджет зберігає свою важливу роль. Але при цьому змінюються методи його впливу на суспільне виробництво і сферу соціальних стосунків. Тому він широко використовується для міжгалузевого і територіального перерозподілу фінансових ресурсів з урахуванням рівня економічного і соціального розвитку по всій території України. Сьогодні через бюджет перерозподіляється близько 50% валового внутрішнього продукту.

Бюджет слід розглядати з таких основних позицій:

- ✓ як економічну категорію;
- ✓ як центральну ланку фінансової системи;
- ✓ як централізований фонд грошових коштів;
- ✓ як основний фінансовий план держави.

Як економічна категорія бюджет характеризується певними напрямками економічних (грошових) відносин:

- ✓ між державою і підприємствами різних форм власності;
- ✓ між державою і населенням;
- ✓ між державою і громадськими організаціями;
- ✓ між Україною та іншими державами та міждержавними організаціями.

Бюджет є також центральною ланкою фінансової системи, оскільки саме через бюджет здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту між галузями матеріального виробництва, між виробничою та соціальною сферами, між окремими ланками бюджетної системи та між окремими категоріями населення. Іншої ланки, яка могла б забезпечити у такому масштабі розподільчі та перерозподільчі процеси, у державі не існує.

Бюджет як економічна категорія знаходить своє матеріальне відображення у централізованому фонді грошових коштів, тобто бюджет є матеріальною базою існування держави.

Бюджет як основний фінансовий план забезпечує мобілізацію грошових коштів та здійснює їх розподіл згідно з соціально-економічною політикою держави. Бюджет – єдиний фінансовий план, що має силу закону.

Фактори, що впливають на розмір бюджету:

- ✓ рівень розвитку економіки;
- ✓ методи господарювання (в умовах адміністративно-командної системи частка бюджету в перерозподілі валового внутрішнього продукту є дуже великою – близько 80%, в ринковій економіці частка бюджету значно зменшується – зараз біля 50% – і є тенденція до зниження);
- ✓ характер і масштаби тих програм, які держава планує здійснювати через бюджет.

Більшість вчених схилиються до думки, що бюджет виконує дві функції: розподільчу і контрольну.

Через розподільчу функцію проходить процес концентрації грошових коштів в руках держави і їх використання з метою загальнодержавних потреб; контрольна функція сприяє формуванню уявлень про те, наскільки своєчасно і повно фінансові ресурси надходять в розпорядження держави, як фактично складаються пропорції в розподілі бюджетних коштів та чи ефективно вони використовуються.

2. Бюджетна система та бюджетний устрій.

Під бюджетною системою слід розуміти сукупність окремих її ланок, юридично пов’язаних між собою, які базуються на загальноприйнятих принципах, що відповідають міжнародним стандартам.

Формування сучасної бюджетної системи своїм корінням сягає глибокої давнини. У IX-X століттях жодна держава, окрім України, не змогла сформувати прототип сучасної бюджетної системи, яку тепер використовують більшість розвинутих країн світу. Суть такого підходу полягає в тому, що бюджет князівської сім'ї був відділений від держави. На місцях були створені відповідна служби, які забезпечували функціонування держави на низовому рівні.

З розпадом Київської Русі та завоюванням її монголо-татарами, бюджетна система в первісному її зародженні втратила свій зміст та форми існування.

Наступні історичні події супроводжувалися протиріччями в формуванні бюджетної системи України.

У червні 2001 року Верховною Радою України був прийнятий Бюджетний кодекс, який визначив основні засади бюджетної системи України, її структуру, принципи та правові аспекти функціонування.

Бюджетна система України являє собою сукупність Державного та місцевих бюджетів (їх в Україні більше 10 тисяч), побудовану з урахування економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устроїв. В унітарних державах бюджетна система складається з двох ланок: центрального бюджету і місцевих бюджетів. У федеральних країнах до цих ланок додаються ще бюджети членів федерацій.

Сукупність всіх бюджетів, які входять до складу бюджетної системи України, є зведеним бюджетом України. Зведений бюджет використовується для реалізації засад державного регулювання економічного і соціального розвитку України.

Схематично склад бюджетної системи України можна зобразити наступним чином (рис. 4).

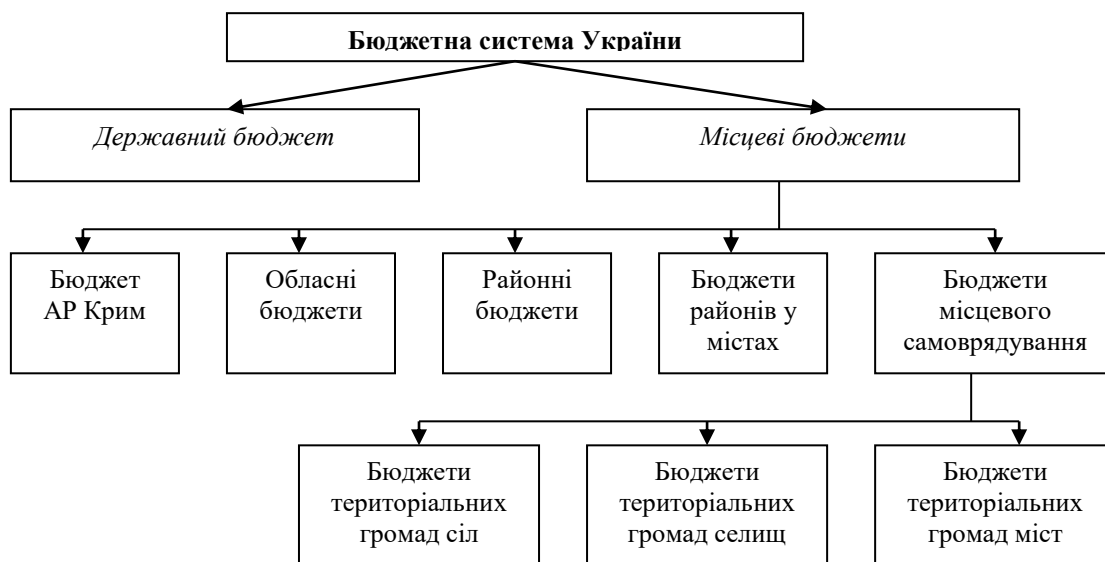

Рисунок 4. Склад бюджетної системи України.

Бюджетний устрій – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи. Бюджетний устрій України визначається з урахуванням державного устрою і адміністративно-територіального поділу України.

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

- 1) принцип єдності бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку та звітності;
- 2) принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;
- 3) принцип самостійності забезпечується закріпленням за бюджетами відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади АР Крим та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради АР Крим та відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;
- 4) принцип повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування;
- 5) принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил;

- 6) принцип ефективності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;
- 7) принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;
- 8) принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетним призначенням;
- 9) принцип справедливості й неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;
- 10) принцип публічності та прозорості – Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються, відповідно, Верховною Радою України, Верховною Радою АР Крим та місцевими радами;
- 11) принцип відповідальності учасників бюджетного процесу – кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Зосередження фінансових ресурсів в бюджетах різних рівнів дозволяє відповідним органам державної влади і управління мати фінансову базу для здійснення своїх повноважень. При цьому дуже важливо, щоб доходна і видаткова частини бюджетів по своєму складу знаходились в повній відповідності з розмежуванням функцій органів державної влади по рівнях управління, а проблема бюджетних взаємовідносин центру й регіонів успішно вирішувалась. Справа в тому, що роль місцевих органів влади у регулюванні економічних процесів і вирішенні соціальних проблем значно зросла, а їх функції суттєво розширились. Звичайно, в умовах переходу до ринкової економіки змінюються напрямки вкладення бюджетних коштів і методи бюджетної дії.

Організація взаємовідносин між бюджетами передбачає виділення їх напрямів, видів та форм. За напрямками взаємовідносини між бюджетами поділяються на вертикальні – між бюджетами різних рівнів, і горизонтальні – між бюджетами одного рівня (в Україні тільки вертикальні).

Види взаємовідносин: регламентовані законодавчими та інструктивними документами; договірні – на підставі угоди між відповідними органами влади чи управління.

Форми взаємовідносин: субсидіювання, вилучення коштів, взаємні розрахунки, бюджетні позички.

Субсидіювання – це виділення коштів з бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня. Види субсидіювання: субсидії, субвенції, дотації. Дотації – кошти, які надаються даному бюджету з бюджету вищого рівня в порядку бюджетного регулювання без цільового призначення для фінансування вирішення питань місцевого значення. Субвенції – це грошові засоби, що виділяються даному бюджету на конкретні цілі і на визначений строк з бюджету вищого рівня, і які підлягають поверненню у випадку недовикористання їх за цільовим призначенням у встановлені строки.

Вилучення коштів – передача коштів з бюджетів нижчого рівня до бюджетів вищого рівня.

Взаємні розрахунки – передача коштів із одного бюджету до іншого в зв'язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків після затвердження бюджету.

Бюджетні позички – тимчасова передача коштів з одного бюджету до іншого у зв'язку з виникненням тимчасового касового розриву (незбігання в часі фінансування видатків і надходження доходів).

3. Бюджетний процес.

Бюджетний процес – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням і виконанням бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Бюджетний кодекс України визначає наступні стадії бюджетного процесу:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
- 3) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Від початку складання бюджетів до затвердження звітів про їх виконання весь бюджетний процес проходить під контролем Верховної Ради України та місцевих органів самоврядування.

Тривалість стадій бюджетного процесу різна в окремих країнах, але в більшості випадків весь процес триває у середньому близько двох років.

Бюджет складається на рік. Цей період має назву бюджетного періоду, він в Україні співпадає з календарним роком. Проте є ряд держав, у яких бюджетний рік не збігається з календарним. Наприклад, у США бюджетний рік триває з 1-го жовтня по 30-те вересня, у Швеції – з 1-го липня по 30-те червня, в Японії – з 1-го квітня по 31-ше березня.

Складанню проекту бюджету передую велика і тривала підготовча робота, яка проводиться Кабінетом Міністрів України, міністерством економіки України, Міністерством фінансів України та їх органами на місцях.

Не пізніше 1 червня у Верховній Раді України відбуваються парламентське слухання з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період. З доповіддю про Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період виступає прем'єр-міністр України або за його дорученням міністр фінансів України.

Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період, де містяться пропозиції Кабміну щодо:

- 1) граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України у відсотках до прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту;
- 2) частки прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України;
- 3) граничного обсягу державного боргу та його структури;
- 4) питомої ваги обсягу між бюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету тощо.

Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період ґрунтуються на прогнозних макропоказниках економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період із зазначенням показників обсягу валового внутрішнього продукту, індексів споживчих та гуртових цін, прогнозованого офіційного обмінного курсу гривні у середньому за рік та на кінець року, прогнозованого рівня безробіття.

За результатами парламентських слухань Верховна Рада України приймає постанову про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Безпосередня робота по складанню проекту Державного бюджету виконується за дорученням Кабміну Міністерством фінансів України. На якість складання проекту бюджету здійснюють вплив різноманітні фактори як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Зокрема до них належать: вплив економічної політики уряду, само функціонування економіки, надійність інформаційної бази, науково обґрунтовані методики розрахунку показників та ін.

На практиці процес складання проекту бюджету триває біля 7-ми місяців (з березня по вересень) і охоплює багато узгоджувальних операцій.

Для підготовки пропозицій проекту Державного бюджету України Мінфін України розробляє і доводить до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції щодо підготовки бюджетних запитів.

Головні розпорядники бюджетних коштів організовують розробку бюджетних запитів для подання Міністерству фінансів в терміни та порядку, встановленому Мінфіном.

На основі аналізу бюджетних запитів, поданими головними розпорядниками бюджетних коштів, Мінфін готує проект закону про Державний бюджет України і подає його Кабінету Міністрів України для розгляду.

Кабінет Міністрів України приймає постанову щодо схвалення проекту закону про Державний бюджет України та подає його разом з відповідними матеріалами Верховній Раді України не пізніше 15-го вересня року, що передую плановому.

Звичайно, що повністю задовольнити потреби міністерств у державних асигнуваннях на сьогоднішній день держава не в змозі. Про це свідчать дані табл.1:

Таблиця 1. Порівняння потреб у бюджетних асигнуваннях і можливостей їх фінансування в Україні.

Стаття видатків	Запити міністерств, млрд. грн.	Оцінка МФУ, виходячи із можливостей фінансування млрд. грн.	Відсоток задоволення потреб, %
Усього видатків, у т.ч.	79,02	27,98	35,4
Наука	1,9	0,34	17,9
Національна оборона і безпека держави	8,1	2,38	34,9
Освіта	9,61	3,89	40,5
Соціальний захист і соціальне забезпечення	13,10	3,8	29,0
Культура і мистецтво	5,16	0,27	5,2
Засоби масової інформації	2,84	0,14	4,9
Фізкультура і спорт	3,42	0,1	2,9
Будівництво	5,29	0,15	2,8

Разом з проектом закону про Державний бюджет України, схваленим Кабінетом міністрів України, подаються:

- ✓ пояснювальна записка до проекту закону про Державний бюджет України;

- ✓ прогнозні показники зведеного бюджету України відповідно до бюджетної класифікації, а також зведений баланс фінансових ресурсів України;
- ✓ перелік пільг на податки, збори (інші обов'язкові платежі) із розрахунком втрат доходів бюджету від їх надання;
- ✓ зведення та структура фінансових зобов'язань із державного боргу та державних гарантій на поточний і наступний бюджетні періоди до повного погашення боргових зобов'язань. Включаючи суми на обслуговування державного боргу;
- ✓ доповідь про хід виконання Державного бюджету України у поточному бюджетному періоді;
- ✓ інші матеріали, обсяг і форму яких визначає Кабінет Міністрів України.

Представлений проект Закону до 1-го жовтня підлягає попередньому розгляду комітетами Верховної Ради. Після цього проект розглядається у трьох читаннях на пленарних засіданнях Верховної Ради і приймається нею до 1-го грудня року, що передуює плановому.

Закон „Про Державний бюджет на відповідний рік” та постанова Верховної Ради про порядок введення його в дію публікуються в пресі для загального відома.

Якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності закон про Державний бюджет, Кабінет Міністрів має право здійснювати витрати Державного бюджету з наступними обмеженнями:

- 1) витрати Державного бюджету України можуть здійснюватися лише на цілі, які визначені у законі про Державний бюджет України на попередній бюджетний період і одночасно передбачені у проекті закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період, поданому Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України;
- 2) щомісячні видатки Державного бюджету України не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період;
- 3) до прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період проводити капітальні видатки забороняється, крім випадків, пов'язаних з введенням воєнного чи надзвичайного стану, оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Під виконанням бюджетів слід розуміти забезпечення своєчасного і повного надходження запланованих доходів, а також повного і безперервного фінансування передбачених бюджетом заходів.

Участь у виконанні бюджетів беруть підприємства, організації та установи усіх форм власності, а також населення, які пов'язані з доходами та видатками бюджетів.

Виконання Державного бюджету забезпечує Кабінет Міністрів України. Міністерство фінансів України здійснює загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету України, координує діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

В Україні застосовується казначейська форма обслуговування Державного бюджету України, яка передбачає здійснення Державним казначейством України:

- ✓ операцій з коштами Державного бюджету;
- ✓ розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- ✓ контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
- ✓ бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання Державного бюджету.

В основу діяльності Державного казначейства покладено принцип „єдиної каси”, що дає змогу в поєднанні з централізованою казначейською телекомунікаційною системою мати вичерпну інформацію про щоденний стан державних фінансів і забезпечує можливість гнучкого маневрування державними грошовими ресурсами. Безпосередньо касове виконання бюджету здійснюється через установи національного банку, Укресімбанку, Укрсоцбанку, Промінвестбанку. Вказані банки здійснюють прийом та зарахування на відповідні рахунки бюджету податків та зборів, прийом і видачу позабюджетних коштів установ, розрахункове і касове обслуговування установ і організацій, які фінансуються з місцевих бюджетів.

Державний бюджет України виконується за розписом, який затверджується міністром фінансів України відповідно до бюджетних призначень у місячний термін після набрання законом про Державний бюджет України чинності.

Після закінчення бюджетного року Міністерство фінансів складає Звіт про виконання Державного бюджету. Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів Верховній Раді України не пізніше 1-го травня року, наступного за звітним.

Річний Звіт про виконання закону про Державний бюджет України включає такі частини:

- 1) звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;
- 2) звіт про виконання Державного бюджету України;
- 3) звіт про рух грошових коштів;
- 4) інформацію про виконання захищених статей видатків Державного бюджету України;
- 5) звіт про бюджетну заборгованість;
- 6) звіт про використання коштів з резервного фонду Кабінету Міністрів України;
- 7) інформацію про стан державного боргу;
- 8) звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань;
- 9) зведені показники про виконання бюджетів;
- 10) інформацію про виконання місцевих бюджетів;

11) іншу інформацію, визнану Кабінетом Міністрів необхідною для пояснення звіту.

Звіт Кабінету Міністрів України перед Верховною Радою про виконання закону про Державний бюджет України представляє міністр фінансів. Верховна Рада може заслухати головних розпорядників коштів Державного бюджету щодо використання ними бюджетних коштів.

За результатами розгляду Верховна Рада України приймає рішення щодо звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

Характерною особливістю бюджетного процесу в сучасних умовах є систематичне порушення бюджетної дисципліни. Аналіз бюджетного процесу в Україні упродовж 1991-2002 років свідчить про наступне:

- 1) починаючи з 1992 року, Закон України „Про Державний бюджет” майже жодного разу не був прийнятий вчасно;
- 2) інколи майже одразу після введення в дію Закону „Про Державний бюджет”, інколи трохи пізніше переглядалися встановлені нормативні показники, тобто відбувалася процедура секвестру;
- 3) існують значні розходження між значеннями показників бюджету, які обґрунтовуються Кабінетом Міністрів у проекті, і тими, що приймаються Верховною Радою;
- 4) макроекономічні показники, які є підґрунтям бюджетних розрахунків (валовий внутрішній продукт, рівень інфляції, валютний курс тощо), демонструють дуже великий розрив між прогностичними значеннями і фактичними – до 1996 року відхилення щодо величини валового внутрішнього продукту становили від 22 до 100%, а з 1996 року коливання були в межах від 3 до 18%.

Негативним у бюджетному процесі є також те, що значна частина показників Державного бюджету підганяється під нормативи, яких вимагають міжнародні фінансові організації, що надають Україні реабілітаційні позики для стабілізації народного господарства.

Тема 6. Доходи і видатки Державного бюджету.

1. *Доходи державного бюджету.*
2. *Видатки державного бюджету.*
3. *Бюджетний дефіцит та джерела його фінансування.*

1. Доходи державного бюджету.

Доходи бюджету – частина централізованих ресурсів держави, які необхідні для виконання нею відповідних функцій. Вони виражають економічні відносини, які виникають в процесі формування фондів грошових коштів і надходять в розпорядження органів державної влади й управління.

Згідно Бюджетного кодексу, доходи бюджету включають усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти).

Бюджетні доходи поняття більш вузьке, ніж доходи держави, які включають, крім коштів бюджетів усіх рівнів, фінансові ресурси позабюджетних фондів і державного сектору економіки.

В Україні склалась відповідна система доходів зведеного бюджету, класифікація яких здійснюється за такими ознаками:

1. Відносно бюджетного устрою:
 - ✓ доходи, які поступають у Державний бюджет України;
 - ✓ доходи, які поступають у місцеві бюджети;
 - ✓ змішані доходи, одна частина яких поступає у Державний бюджет, а інша – у місцеві бюджети.
 2. Відносно до джерел сплати:
 - ✓ доходи, джерелом яких є ціна товарів (робіт, послуг);
 - ✓ доходи, джерелом яких є прибуток чи дохід.
 3. Залежно від методів акумулювання грошових ресурсів:
 - ✓ податки та інші обов'язкові платежі;
 - ✓ емісія (включаючи емісію грошей, державних цінних паперів та кредитну емісію);
 - ✓ державний кредит;
 - ✓ надходження від приватизації державного майна;
 - ✓ надходження від зовнішньоекономічної діяльності;
 - ✓ добровільні надходження.
- Згідно Бюджетного кодексу доходи бюджету складаються з:
- ✓ податкових надходжень;
 - ✓ неподаткових надходжень;
 - ✓ доходів від операцій з капіталом;
 - ✓ трансфертів.

Податковими надходженнями визнаються передбачені податковими законами України загальнодержавні й місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі.

Неподатковими надходженнями визнаються:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;

- 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу;
- 3) надходження від штрафів та фінансових санкцій;
- 4) інші неподаткові надходження.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Доходи бюджету також поділяються на закріплені та регулюючі.

Закріпленими доходами вважаються такі доходи, які в законодавчому порядку повністю закріплюються за певним бюджетом і не підлягають передачі у бюджети нижчого рівня, або частково закріплюються за бюджетом вищого рівня і у певному обсязі підлягають передачі у бюджети нижчого рівня. Так, в склад доходів Державного бюджету України включаються такі закріплені доходи, як податок на додану вартість, акцизний збір з імпортованих товарів, ввізне мито, збір на геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок Державного бюджету тощо. В складі доходів місцевих бюджетів закріпленими є місцеві податки і збори.

Однак дохідна частина бюджету опирається не лише на закріплені дохідні джерела. Окремим адміністративно-територіальним одиницям закріплених дохідних джерел може не вистачати для покриття видатків, які передбачені програмою економічного і соціального розвитку. В таких випадках застосовуються регулюючі доходи.

Регулюючі доходи характеризуються тим, що вони передаються у вигляді відрахувань від загальнодержавних податків і зборів із бюджету вищого рівня в бюджети нижчого рівня для їх збалансування.

Доходи Державного бюджету України включають:

2. Видатки Державного бюджету.

Видатки бюджету – це економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованого фонду грошових коштів держави і його використанням на здійснення програм та заходів, передбачених бюджетом.

Видатки бюджетів за функціональною структурою класифікуються у відповідності до основних функцій держави. Функції, що виконуються державою, можна поділити на три категорії.

До *першої категорії* видатків належать послуги державного призначення. До них належать:

- ✓ державне управління;
- ✓ судова влада;
- ✓ міжнародна діяльність ;
- ✓ фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу;
- ✓ національна оборона;
- ✓ правоохоронна діяльність і забезпечення безпеки держави.

До *другої категорії* видатків належать суспільні і соціальні послуги, тобто це є видатки на:

- ✓ освіту;
- ✓ охорону здоров'я;
- ✓ соціальний захист і соціальне забезпечення;
- ✓ житлово-комунальне господарство;
- ✓ культуру та мистецтво;
- ✓ засоби масової інформації;
- ✓ фізичну культуру і спорт.
- ✓ До *третьої категорії* видатків належать державні послуги пов'язані з економічною діяльністю, тобто це є видатки на:
 - ✓ промисловість та енергетику;
 - ✓ будівництво;
 - ✓ сільське господарство;
 - ✓ транспорт;
 - ✓ охорону навколишнього природного середовища;
 - ✓ поповнення державних запасів і резервів;
 - ✓ інші.

За економічними ознаками видатки поділяються на поточні видатки та видатки розвитку.

Поточні видатки – це видатки бюджетів на фінансування мережі підприємств та установ на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів із соціального захисту населення та інші, що не належать до видатків розвитку.

До поточних видатків відносять:

- ✓ оплату праці працівників бюджетних установ;
- ✓ нарахування на заробітну плату;
- ✓ придбання предметів постачання і матеріалів;
- ✓ оплата послуг з утримання бюджетних установ;
- ✓ соціальне забезпечення окремих верств населення;
- ✓ інші.

Видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансування інвестиційної діяльності, зокрема, фінансування капітальних вкладень, структурної перебудови народного господарства, субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

3. Бюджетний дефіцит та джерела його фінансування.

Бюджетний дефіцит – це перевищення видаткової частини бюджету над дохідною. В умовах ідеального стану економіки таке явище відсутнє, оскільки держава може оптимально порівнювати обсяг своїх видатків відповідно з фінансовими можливостями без будь-якої шкоди для суспільства.

Однак на практиці така ситуація спостерігається рідко, особливо коли держави переживають кризу в економіці.

Причини виникнення дефіциту зумовлені:

- ✓ надзвичайними подіями (війни, епідемії, стихійні лиха тощо), що потребує використання великого обсягу грошових коштів, а звичайних резервів не вистачає;
- ✓ необхідністю здійснення великих державних вкладень у розвиток економіки з метою її структурної перебудови, що у майбутньому дасть можливість забезпечити приріст валового внутрішнього продукту, зміцнити економічну могутність держави та підвищити матеріальний рівень життя населення. Це явище відображає не кризу в економічному житті суспільства, а державне регулювання економіки, спрямоване на забезпечення прогресивних зрушень у суспільстві;
- ✓ кризовими явищами в економіці, її розвалом;
- ✓ неефективність фінансово-кредитних зв'язків;
- ✓ недосконалістю фінансового законодавства тощо.

В умовах, коли економіка країни розвивається динамічно і стабільно, бюджетний дефіцит, звичайно в кількісно допустимих межах не є загрозовим. Його не слід зайво драматизувати, через те що в борг живуть і продовжують жити багато економічно розвинутих країн. Правда, при цьому кількість не повинна переходити в негативну якість, тобто сума отриманих державою в борг фінансових ресурсів не повинна перекладатись на економіку держави, на платників податків, супроводжуватись скороченням соціальних програм.

В Україні в 80-90-х роках спостерігалось різке збільшення бюджетного дефіциту, що було обумовлено такими негативними явищами:

- 1) різким зниження ефективності виробництва, що супроводжувалось скороченням обсягів валового внутрішнього продукту;
- 2) значним зростанням та нераціональною структурою бюджетних видатків;
- 3) неефективним функціонуванням бюджетного механізму, що не дозволило державі використовувати його в якості стимулу у розвитку економіки і соціальної сфери;
- 4) недосконалістю і частими змінами фінансового законодавства, що сприяли невпевненості виробників у доцільності розширення виробництва і відтоку капіталу з України.

Ці та ряд інших причин сприяли дестабілізації економіки, зниженню доходів бюджету, значному збільшенню бюджетного дефіциту, що в свою чергу призвело до нарощування інфляційних процесів, зростання цін на товари і послуги, зниження матеріального добробуту населення та інших негативних явищ.

Прийняття Державного бюджету України або бюджету АР Крим, місцевих бюджетів на відповідний бюджетний період дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету.

Профіцит бюджету затверджується виключно з метою погашення основної суми державного боргу.

Бюджет АР Крим та міські бюджети можуть прийматися з дефіцитом виключно у частині дефіциту бюджету розвитку. Дефіцит бюджету АР Крим та міських бюджетів покривається за рахунок запозичень.

Затвердження обласних, районних, районних у містах, сільських та селищних бюджетів з дефіцитом не допускається.

Негативні наслідки великого бюджетного дефіциту нагально потребують здійснення системи заходів по його подоланню, проведенню активної фінансової політики, використання загальноприйнятих методів боротьби з дефіцитом.

У світовій практиці використовують два основних методи покриття дефіциту бюджету: *беземісійний та емісійний*. Найбільш ефективним є беземісійний метод, за допомогою якого можна позбутися дефіциту без додаткового випуску грошей в обіг.

Беземісійний метод покриття дефіциту бюджету передбачає залучення до цього процесу зовнішніх та внутрішніх джерел. *Зовнішніми джерелами* можуть бути кредити міжнародних фінансових організацій та іноземних держав, а також безоплатна і безповоротна фінансова допомога під цільові програми, що мають міжнародне значення. *Внутрішніми джерелами* можуть бути кредити Національного Банку України, доходи від операцій з цінними паперами тощо.

Наявність внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування дефіциту бюджету зумовлює виникнення внутрішнього і зовнішнього державного боргу, тому держава повинна здійснювати ефективний контроль та управління державним боргом.

Емісійний метод покриття бюджетного дефіциту передбачає використання грошово-кредитної емісії. Такий метод є не зовсім доцільним, оскільки негативно відображається на економічній ситуації в державі. Тому

Бюджетним кодексом визначено, що емісійні кошти Національного Банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України.

Отже, держава зобов'язана формувати свою бюджетну політику таким чином, щоб домогтися скорочення бюджетного дефіциту. Заходи у цьому плані сприяли б, з одного боку, збільшенню доходів бюджету, а з іншого, - скороченню державних видатків. До таких заходів можна віднести:

- ✓ перегляд напрямків спрямування бюджетних коштів і визначення пріоритетів, зокрема, фінансування видатків на розвиток галузей, що визначають економічну могутність держави, забезпечують впровадження передових наукових технологій у виробництво тощо;
- ✓ створення сприятливих економічних умов для суб'єктів господарювання шляхом зменшення податкового тиску;
- ✓ широке залучення в Україну іноземного капіталу;
- ✓ скорочення обсягів державного сектору економіки і, відповідно, бюджетного фінансування;
- ✓ зниження видатків на управління тощо.

Тема 7. Податки і податкова система.

1. *Соціально-економічна суть податків.*
2. *Класифікація податків.*
3. *Податкова система України.*
4. *Податкова політика держави та основні напрямки її реформування.*

1. Соціально-економічна суть податків.

Податки існують в людському суспільстві майже 1000 років, але для людини немає більш гнітючої процедури, ніж їх сплата. Високі податки – це завжди неминучі злидні і занепад господарства. Непосильні податки були причиною багатьох соціальних конфліктів і кровопролитних воєн.

Водночас запровадження податків мало надзвичайно прогресивне значення для розвитку людського суспільства, їх порівнюють із винаходом колеса чи парової машини.

Найбільшого розвитку податки досягають в умовах розвиненої ринкової економіки. Вони стають ефективним знаряддям реалізації державної політики. Проте не слід забувати, що податки є дуже небезпечною зброєю в руках держави. Без наукової концепції податкової політики вони можуть перетворитися на гальмо економічного розвитку.

Фундатором наукової теорії податків вважають Адама Сміта, який у своїй праці „Дослідження про природу і причини багатства народів” вивів чотири найзагальніших принципи оподаткування:

- 1) всі громадяни повинні брати участь у підтримці держави відповідно до своїх доходів, які вони отримують під захистом та опікою держави („принцип рівності в оподаткуванні”);
- 2) податки повинні бути чітко визначені щодо часу, обсягу і місця платежу („принцип визначеності”);
- 3) податки повинні сплачуватися платниками у найвигідніший для них час („принцип зручності”);
- 4) кожен податок повинен бути побудований так, щоб у платників вилучалося якнайменше коштів понад той дохід, який вони приносять у скарбницю („принцип дешевизни справляння податків”). Великі витрати на збирання податку роблять його недоцільним.

Отже, податок являє собою обов'язковий платіж, що встановлюється державою і сплачується на її користь у відповідності до діючого законодавства. Але, крім податку, на сьогодні в Україні використовуються й інші терміни, що відображають платежі державі. Це – плата, внески, відрахування і збори. Причому відмінності між платою, податками і відрахуваннями не є суттєвими.

Плата вносить за користування природними й іншими ресурсами, що перебувають у власності держави і може відноситись як на собівартість, так і сплачуватись з прибутку.

Відрахування передбачають цільове призначення платежів і, в основному відносяться на собівартість.

Основними ознаками податків є такі:

- ✓ податки не мають цільового призначення;
- ✓ податки характеризуються одностороннім рухом вартості від юридичних і фізичних осіб до держави;
- ✓ якщо плата і відрахування можуть вноситись як державі, так і іншим юридичним чи фізичним особам, то податки – це атрибут лише держави.

Податки є не просто економічною, але й суспільно-соціальною категорією.

Суспільна ціна податків вимірюється втратою частки особистого добробуту конкретними платниками, причому суспільні блага забезпечуються лише державою, і вона реалізує ці блага споживачам за відповідними цінами. Ціною суспільних благ і є податки.

Соціально-економічна сутність податків проявляється у їх функціях. Податки виконують такі основні функції:

- ✓ фінкальну;
- ✓ розподільчу;
- ✓ регулюючу.

Фіскальна функція – основна функція, характерна для податкових систем всіх держав. З її допомогою формуються державні грошові фонди і створюються матеріальні умови для функціонування держави. Фіскальна функція податків, за допомогою якої відбувається одержавлення частини національного доходу в грошовій формі створює передумови для втручання держави в економіку. Отже, вона значною мірою обумовлює регулюючу функцію.

Розподільча функція забезпечує розподіл вартісних пропорцій між платниками податків і державою. Тобто саме за допомогою податків держава встановлює вартісні пропорції такого перерозподілу.

Регулююча функція означає, що податки як активний учасник перерозподільчих процесів здійснює серйозний вплив на відтворення, стимулюючи або стримуючи його темпи, посилюючи або послаблюючи накопичення капіталу, розширюючи або зменшуючи платоспроможний попит населення.

Регулююча функція спрямована в першу чергу на досягнення через податкові механізми тих чи інших завдань податкової політики держави. При цьому потрібно виділити стимулюючу, де стимулюючу і відтворювальну під функції оподаткування.

Стимулююча підфункція спрямована на підтримку розвитку тих чи інших економічних процесів. Вона реалізуються через систему пільг і звільнень.

Де стимулююча підфункція, навпаки, спрямована на встановлення через податковий прес перепон для розвитку яких-небудь економічних процесів (наприклад, через реалізацію державою своєї протекціоністської економічної політики).

Відтворювальна підфункція призначена для акумулювання засобів на відновлення використовуваних ресурсів. Цю під функцію виконують відрахування на відтворення мінерально-сировинної бази, плата за воду тощо.

Кожен податок має наступні елементи: суб'єкт, об'єкт або податкова база, джерело, одиниця обкладання, податкова ставка, податкові пільги.

Суб'єкт податку або платник податку – фізична або юридична особа, на яку законом покладено зобов'язання сплачувати податок.

Об'єкт податку – предмет, який підлягає обкладенню податком (доход, майно, вартість товарів тощо).

Джерело податку – доход суб'єкта (заробітна плата, прибуток, відсотки тощо), з якого сплачується податок.

Одиниця обкладання – одиниця виміру об'єкта (по прибутковому податку – грошова одиниця, по земельному – гектар тощо).

Податкова ставка представляє собою величину податку на одиницю обкладання. Існують два підходи щодо запровадження податкових ставок – універсальний та диференційований. Універсальний підхід передбачає запровадження єдиної для всіх платників податків ставки, диференційований – декількох. За способом побудови податкові ставки поділяються на тверді й процентні. Тверді ставки встановлюються у грошовому вимірі на одиницю обкладання в натуральному обчисленні. Процентні ставки встановлюються щодо об'єкта оподаткування, який має грошовий вимір і показує, яку відсоткову частку певного об'єкта треба сплатити як податок.

Податкові пільги – повне або часткове звільнення від податків суб'єкта у відповідності з діючим законодавством. Найбільш важливою податковою пільгою є неоподатковуваний мінімум.

2. Класифікація податків.

Податкова система включає різні види податків. В основу їх класифікації покладені різні ознаки. Найбільш суттєве значення в сучасній теорії і практиці оподаткування мають наступні підстави класифікації податків:

1) за способом стягнення податків: прямі й непрямі.

Прямі податки встановлюються безпосередньо на дохід і майно.

До **непрямих податків** належать податки на товари і послуги, які оплачуються в ціні товару. Обсяг непрямих податків для окремого платника визначається обсягом споживання і не залежить від його доходів.

2) за суб'єктами-платниками податків: податки з фізичних осіб, податки з юридичних осіб та змішані податки.

Основними **податками з фізичних осіб** є прибутковий податок з доходів громадян, податок на майно з фізичних осіб тощо.

До **податків з юридичних осіб** належать податок на прибуток підприємств, ПДВ, акцизний збір, податок на майно підприємств тощо.

Змішані податки сплачуються як фізичними так і юридичними особами. До них належать державне мито, податок з власників транспортних засобів тощо.

3) за органом, який встановлює й конкретизує податки: загальнодержавні й місцеві податки.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади. Їх стягнення є обов'язковим на всій території країни, незалежно від того, до якого бюджету вони зараховуються.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади. Можливі різні варіанти встановлення місцевих податків:

- у вигляді надбавок до загальнодержавних податків
- введення місцевих податків за переліком, що встановлюється вищими органами влади;

- впровадження місцевих податків на розсуд місцевих органів без будь-яких обмежень з боку центральної влади.

4) за порядком введення податку: загальнообов'язкові й факультативні податки.

Загальнообов'язкові податки встановлюються законодавчими актами країни і стягуються на всій її території незалежно від бюджету, в який вони надходять. До загальнообов'язкових податків належать всі загальнодержавні податки, а також деякі місцеві податки.

Факультативні податки передбачені основами податкової системи, проте безпосередньо вводяться вони можуть законодавчими актами місцевих органів влади. Сюди належать основна частина місцевих податків.

5) за рівнем бюджету, в який зараховується податковий платіж: закріплені й регулюючі податки.

Закріплені податки безпосередньо й повністю поступають в конкретний бюджет або позабюджетний фонд.

Регулюючі податки поступають одночасно в бюджети різних рівнів у пропорції згідно бюджетного законодавства (наприклад податок на прибуток, прибутковий податок).

6) за цільовою спрямованістю введення податку: абстрактні та цільові податки.

Абстрактні податки вводяться державою для формування бюджету в цілому.

Цільові (спеціальні) податки вводяться державою для фінансування конкретного напрямку затрат.

3. Податкова система України.

Податкова система кожної країни відображає її специфічні умови. У світі немає держав з тотожними податковими системами. Однак це не означає, що створення податкової системи і податкова політика ведеться спонтанно, як кому забажається. Є певні положення, що визначають підхід держави до цієї сфери своєї діяльності.

Податкова система – це сукупність встановлених в країні податків та механізм їх стягування.

Науковий підхід до створення податкової системи передбачає:

- 1) системність;
- 2) встановлення визначальної бази системи;
- 3) формування правової основи;
- 4) вихідні принципи.

Вимога системності полягає в тому, що всі податки мають бути взаємопов'язані між собою, органічно доповнювати один одного, не вступати в суперечність із системою в цілому та окремими її елементами. Системний підхід означає, що повинні реалізовуватись всі функції податків.

Визначальною базою побудови податкової системи є обсяг бюджетних видатків. Податки в державі – не самоціль. З позиції організації її фінансової діяльності вони вторинні відносно видатків. Збалансування доходів бюджету з обсягом державних видатків є аксіомою фінансової науки. Відхід від неї призводить до наслідків більш тяжких, ніж високий рівень оподаткування. Йдеться про інфляцію, яка по суті справи також є прихованою формою оподаткування. Особливість інфляції полягає в тому, що це відкладені на завтра податки, однак завтра прийдеться платити значно більше, ніж сьогодні.

Правову основу системи доходів бюджету становлять відносини власності. По-перше, права держави на доходи залежать від форми власності – державної чи приватної. При державній власності не тільки майно, але й створювані на підприємствах доходи належать державі. Вона вирішує, яку частину цих доходів зосередити в бюджеті, а яку залишити підприємству.

По-друге, форма власності відбивається на формуванні доходів відповідних юридичних і фізичних осіб. Особливості ж формування доходів мають враховуватись при встановленні об'єкта оподаткування.

І, нарешті, вихідні принципи побудови податкової системи:

- 1) головна мета податкової системи – забезпечення надходжень до державного бюджету;
- 2) податкова система має бути нейтральною;
- 3) необхідність розширення податкової бази;
- 4) стабільність податкової системи;
- 5) податкова система не може бути дискримінаційною по відношенню до одних платників податків та надавати переваги іншим;
- 6) податкова система повинна бути прогресивною;
- 7) податкова система повинна бути простою і зрозумілою.

Податкова система України встановлена Законом України „Про систему оподаткування”. Вона складається з двох підсистем:

- загальнодержавних податків і зборів;
- місцевих податків і зборів.

Загальнодержавні податки і збори включають 4 групи:

1. Прямі податки:
 - 1) податок на прибуток підприємств;
 - 2) прибутковий податок на доходи фізичних осіб;
 - 3) податок з власників транспортних засобів;
 - 4) податок на нерухомість;
 - 5) плата за землю.

2. Непрямі податки:
 - 1) ПДВ;
 - 2) акцизний збір;
 - 3) мито.
 3. Платежі за ресурси та інші обов'язкові платежі:
 - 1) збір за спеціальне використання природних ресурсів;
 - 2) збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;
 - 3) державне мито;
 - 4) плата за торговий патент;
 - 5) рентні платежі;
 - 6) податок на промисел;
 - 7) фіксований сільськогосподарський податок;
 - 8) єдиний податок для суб'єктів малого бізнесу;
 - 9) збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства.
 4. Внески до цільових фондів:
 - 1) збір на загальнообов'язкове соціальне страхування;
 - 2) збір на обов'язкове державне пенсійне страхування;
 - 3) збір на обов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття;
 - 4) збір за забруднення навколишнього середовища;
 - 5) збір до Державного інноваційного фонду;
 - 6) збір на обов'язкове страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.
- До місцевих податків і зборів належать:
- 1) податок з реклами;
 - 2) комунальний податок;
 - 3) готельний збір;
 - 4) збір за паркування автотранспорту;
 - 5) ринковий збір;
 - 6) збір за видачу ордеру на квартиру;
 - 7) курортний збір;
 - 8) збір за участь у бігах на іподромі;
 - 9) збір за виграш у бігах на іподромі;
 - 10) збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі;
 - 11) збір за право використання місцевої символіки;
 - 12) збір за право проведення кіно- та телезйомок;
 - 13) збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей;
 - 14) збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон;
 - 15) збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг;
 - 16) збір з власників собак.

Аналіз податкової системи України засвідчує її фіскальний характер, що стримує економічний розвиток держави. На сьогодні є підстави стверджувати, що податкова система виявилася неадекватною щодо умов перехідної економіки, створила значні податкові навантаження на суб'єктів господарювання, призвела до невиннованого вилучення обігових коштів підприємств, виникнення додаткової потреби у кредитних ресурсах. Значними є деформації та нестабільність у ставках, визначенні бази й періодів оподаткування. Дуже негативно вплинули на результати господарської діяльності суб'єктів нарахування на фонд оплати праці. Надмірна кількість податкових пільг зумовила необґрунтований перерозподіл валового внутрішнього продукту, створила неоднакові економічні умови для господарювання. Усе це призвело до виникнення значного тіньового сектора економіки, ухиленя від оподаткування, затримки податкових надходжень.

Аналіз економічної ситуації в Україні протягом останніх років свідчить, що без внесення змін до системи оподаткування, без вжиття радикальних заходів щодо відродження вітчизняного виробництва й упорядкування державних видатків змінити ситуацію на краще не можна.

4. Податкова політика держави та основні напрямки її реформування.

Податкова політика – це діяльність держави у сферах запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих грошових фондів держави.

Податкова політика має бути гнучкою, оптимально пов'язувати інтереси держави з інтересами товаровиробників і громадян.

На сучасному етапі в Україні податкова політика спрямована, в першу чергу, на реформування податкової системи. Нині існують дві точки зору щодо податкової реформи:

- 1) згідно першої – треба стримуватися від різких змін у податковій системі, дати підприємствам звикнути до чинних правил. За цей час слід прийняти Податковий кодекс, відлагодити податкові механізми і процедури, сформувати жорстку систему податкового контролю і на цій основі у подальшому перейти до загального зниження податкових ставок. Прихильники цієї думки

вважають, що різке скорочення ставок оподаткування призведе до скорочення надходжень до державного бюджету, а це, в свою чергу, зумовить скорочення бюджетних видатків, і перш за все, соціального спрямування. Проте досвід Росії, в якій досить успішно була реалізована податкова реформа, спрямована на зменшення податкового тягара і значного скорочення податків, не підтверджує вказаних побоювань. Надходження до бюджету не тільки не скоротились, а й суттєво зросли.

- 2) Інші вважають, що за чинних податкових ставок подолати економічну кризу неможливо. Необхідно швидко і максимально зменшити податковий тягар як на суб'єктів господарювання, так і на громадян.

Крім того, основними відправними елементами податкової реформи повинні бути:

- ✓ науково обґрунтована політика державних доходів, законодавче закріплення якої має бути відображено в податковому кодексі;
- ✓ система оподаткування повинна бути складовою механізму регулювання розвитку певних галузей економіки і розвитку малого бізнесу. Треба посилити податкові методи регулювання темпів і пропорцій розвитку економіки;
- ✓ система оподаткування повинна мати інвестиційну і соціальну спрямованість;
- ✓ зміни в системі оподаткування повинні здійснюватись одночасно з реформуванням системи оплати праці, пенсійного забезпечення, удосконаленням соціальної сфери;
- ✓ основу податкової системи мають становити прямі податки, тобто податки, де об'єктом оподаткування є дохід фізичної особи, прибуток юридичної особи, земля, майно та капітал;
- ✓ непрямі податки повинні використовуватись лише у формі акцизів для обмеження споживання деяких видів товарів, можливостей виробника-монополіста в одержанні необґрунтовано високих доходів, а також для оподаткування предметів розкоші, захисту власного виробника;
- ✓ застосування при оподаткуванні обґрунтованої диференціації ставок податків залежно від виду діяльності й розміру одержуваного доходу або прибутку;
- ✓ ліквідація податкових пільг, які сприяють перерозподілу доходів, деформують вартісні показники в економіці та знижують конкурентоспроможність товаровиробників. Пільги можуть надаватись на певний строк і за умови використання коштів на визначені державою потреби;
- ✓ умови оподаткування повинні бути прості й зрозумілі платникам, податок має стягуватись у зручний для платника час і прийнятним методом;
- ✓ чітке розмежування податків, що зараховуються до державного і місцевих бюджетів, розширення прав у сфері оподаткування органів місцевого самоврядування.

Тема 8. Державний кредит.

1. *Суть і значення державного кредиту.*
2. *Форми державного кредиту.*
3. *Управління державним боргом.*

1. *Суть і значення державного кредиту.*

Держава для фінансування своїх потреб може мобілізувати фінансові ресурси у формі державного кредиту. У цьому випадку вона є позичальником, а населення і підприємства – кредиторами. державний кредит має строк повернення та ціну у формі відсотка. Державний кредит може бути внутрішнім і зовнішнім. У сфері міжнародних економічних відносин держава виступає в ролі як кредитора, так і позичальника. Крім того, держава може виступати в ролі гаранта, в тих випадках, коли бере на себе відповідальність за погашення позик та виконання інших зобов'язань, які взяли юридичні та фізичні особи.

За своєю економічною сутністю державний кредит – це форма вторинного перерозподілу валового внутрішнього продукту. Його джерелом є вільні кошти населення, підприємств, організацій.

Державний кредит відрізняється від банківського. Він, як правило, використовується для покриття дефіциту державного бюджету, і джерелом його повернення та сплати відсотків є доходи бюджету, а не прибутки від ефективного використання кредиту.

Доцільність державного кредиту при покритті дефіциту бюджету зумовлена тим, що це має значно менші негативні наслідки для фінансового становища держави, ніж покриття дефіциту за рахунок грошової емісії.

Наявність державного кредиту призводить до появи державного боргу. Його сума складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави як внутрішніх, так і зовнішніх, включаючи гарантії за кредитами, що надаються іноземним постачальникам, місцевим органам влади тощо. Державний борг має економічно обґрунтовані межі. Він є характеристикою результативності усіх проведених державою кредитних операцій. Його абсолютна величина, динаміка і темпи змін відбивають стан економіки й фінансів країни, ефективність функціонування державних структур. На стан державного боргу істотно впливають щорічні операції в сфері державного кредиту – одержання нових позик і умови їх надання, з одного боку, розміри погашень і виплачуваних відсотків, з іншого.

Призначення державного кредиту виявляється насамперед у тому, що він є засобом мобілізації в руках держави додаткових фінансових ресурсів. У випадку дефіциту державного бюджету додатково мобілізовані фінансові ресурси спрямовуються на покриття різниці між бюджетними видатками і доходами. При позитивному бюджетному сальдо мобілізовані за допомогою державного кредиту засоби прямо використовуються для фінансування економічних і соціальних програм. Це означає, що державний кредит, будучи засобом збільшення фінансових можливостей держави, може виступати важливим чинником прискорення економічного і соціального розвитку країни.

При проведенні правильної кредитної політики з використанням державних кредитних операцій, за допомогою можуть бути вилучені з обігу значні вільні кошти, що сприяє уповільненню темпів інфляційних процесів.

Але оцінюючи значення державного кредиту, не варто забувати, що мобілізовані за його допомогою засоби є антиципованими, тобто взятими наперед податками. Необхідність погашення державного боргу вимагає пошуку додаткових надходжень до бюджету, а вони можуть бути отримані (якщо не використовувати нові позики) тільки за допомогою податків. До того ж погашення боргових зобов'язань і сплата відсотків по них відволікає частину бюджетних доходів від продуктивнішого їх використання, скорочує можливості нарощування виробничого та інтелектуального потенціалу суспільства, за що розплачуються вже майбутні покоління.

2. *Форми державного кредиту.*

Внутрішній державний кредит може виступати в таких формах:

- ✓ державні позики;
- ✓ перетворення частини вкладів населення в державні позики;
- ✓ запозичення засобів загальнодержавного позичкового фонду;
- ✓ казначейські позики;
- ✓ гарантовані позики.

Державні позики як форма державного кредиту характеризуються тим, що тимчасово вільні кошти населення, підприємств, організацій залучаються до фінансування суспільних потреб шляхом випуску і реалізації облігацій, казначейських зобов'язань та інших державних цінних паперів.

Облігація – найбільш поширений вид державних цінних паперів. Вона символізує державне боргове зобов'язання і надає право її власнику після закінчення визначеного терміну одержати назад суму боргу і відсотки за ним. Продаючи облігацію, держава зобов'язана повернути суму боргу у визначений термін із відсотками або виплачувати відсотки протягом усього терміну використання позикових засобів, а після закінчення цього терміну повернути і суму боргу. Держава встановлює номінальну вартість (ціну) облігації, яка вказується на облігації і виражає грошову суму, надану власником облігації державі в тимчасове використання. Саме ця сума виплачується власнику облігації в момент погашення і на неї нараховуються відсотки. Проте реальна прибутковість облігацій для їх власників може бути вище або нижче встановленого номінального відсотка.

Іншим діючим у нашій країні видом державних цінних паперів є казначейські зобов'язання. Основна їх відмінність від облігацій полягає в меті їх випуску, формі виплати прибутку, вільному обігу. Засоби, що надходять від продажу облігацій, спрямовуються на поповнення бюджетного фонду, позабюджетних фондів або на обумовлені цілі. Засоби від реалізації казначейських зобов'язань держави спрямовуються тільки на поповнення бюджету держави. Прибуток по облігаціях державних позик може виплачуватись у вигляді відсотків, виграшів або не виплачуватись зовсім. Умовами випуску казначейських зобов'язань передбачена виплата прибутку тільки у вигляді відсотків. Облігації можуть мати вільний обіг і обмежене коло обігу, казначейські зобов'язання підлягають реалізації тільки серед населення.

Державні внутрішні позики за ознакою права емісії можуть бути:

- ✓ такі, що випускаються органами державної влади;
 - ✓ такі, що випускаються місцевими органами влади.
- Залежно від форми виплати прибутків позики поділяються на:
- ✓ процентні;
 - ✓ виграшні;
 - ✓ процентно-виграшні;
 - ✓ безпроцентні;
 - ✓ безпрограшні.

Власники боргових зобов'язань *процентної позики* одержують фіксований прибуток щорічно шляхом оплати купонів або один раз під час погашення позики шляхом нарахування відсотків до номіналу цінних паперів.

По *виграшних позиках* увесь прибуток власники облігації одержують у формі виграшів у момент погашення облігації. Прибуток виплачується не по всіх облігаціях, а тільки по тих, які потрапили в тиражі виграшів.

Умовами випуску *процентно-виграшних* позик передбачається виплата частини прибутку по купонах, а частини – у формі виграшів.

Безпроцентні (цільові) позики не передбачають виплату прибутків власникам облігацій, але гарантують одержання відповідного товару, попит на який повністю поки що не задовольняється.

Безпрограшні позики гарантують, що протягом терміну дії позики виграш припаде на кожну облігацію.

За терміном погашення державні позики поділяються на короткострокові (термін погашення до 1 року), середньострокові (з терміном погашення до 3 років) та довгострокові (з терміном погашення понад 5 років). У нашій країні передбачена можливість випуску всіх видів цінних паперів держави.

У тісному зв'язку з державними позиками знаходиться друга форма державного кредиту, функціонування якого опосередковується системою ощадних установ, - **перетворення частини внесків населення в державні позики**. На відміну від першої форми державного кредиту, коли фізичні й юридичні особи купують цінні папери за рахунок власних тимчасово вільних коштів, ощадні установи дають кредит державі за рахунок позикових засобів. Наявність посередника між державою і населенням в особі ощадних установ і надання позики останніми державі за рахунок позикових коштів без відома їх реального власника (населення) дозволяють виділити ці відносини в якості особливої форми державного кредиту. Перетворення частини внесків населення в державні позики, що призначені на потреби держави, здійснюється через покупку особливих цінних паперів (наприклад, казначейських ощадних сертифікатів), а також оформленням безоблігаційних позик. В Україні це досягається за рахунок купівлі Ощадбанком боргових зобов'язань держави.

Запозичення засобів загальнодержавного позикового фонду як форма державного кредиту характеризується тим, що державні кредитні установи безпосередньо (не обмежуючи ці операції купівлею державних цінних паперів) передають частину кредитних ресурсів на покриття витрат уряду. Ця форма державного кредиту функціонує в тоталітарному суспільстві. Вона сприяє розвитку інфляційних процесів, що особливо небезпечно в умовах жорсткого контролю за емісією грошових знаків з боку державних органів.

Казначейські позики як форма державного кредиту виражають відносини надання фінансової допомоги підприємствам і організаціям органами державної влади і управління за рахунок бюджетних коштів на умовах строковості, платності й зворотності. Відносини по лінії казначейських позик не є аналогом банківського кредитування, оскільки на відміну від госпрозрахункових банківських структур органи державної влади і управління надають фінансову допомогу на інших умовах, за інших причин і в інших цілях. Казначейські позики видаються на пільгових умовах за термінами і нормі відсотка, вони можливі у випадку фінансових утруднень підприємств через їх особливе становище на ринку або погіршення економічної ситуації в країні, не мають комерційної цілі, а є засобом підтримки життєво важливих для народного господарства економічних структур. На сьогодні ця форма державного кредиту в Україні активно не використовується.

В тих випадках, коли уряд гарантує безумовне погашення позик, випущених місцевими органами влади чи окремими господарськими структурами, а також виплату відсотків за ними, мова йде про умовній формі державного кредиту – **гарантованих позиках**, за якими уряд реально несе фінансову відповідальність тільки у випадку неплатоспроможності платника.

Міжнародний державний кредит – це сукупність відносин, у яких держава виступає на світовому ринку в ролі позичальника, кредитора або гаранта. Ці відносини набирають форми державних зовнішніх позик. Як і внутрішні позики вони надаються на умовах зворотності, строковості й платності. Сума отриманих зовнішніх позик із нарахованими відсотками включається в державний борг країни. Країнам, що мають значні економічні й фінансові труднощі, зовнішні позики можуть надаватись на пільгових умовах.

Надання зовнішніх позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Одержувачами позик можуть бути центральні уряди або місцеві органи влади. Кредиторами можуть виступати уряди, фінансово-кредитні установи та інші юридичні особи іноземних держав, приватні особи, а також міждержавні фінансові організації.

Діяльність України як кредитора і гаранта на міжнародній арені дуже обмежена в зв'язку з несприятливим фінансово-економічним становищем держави. На сьогодні ця форма державного кредиту в Україні активно не використовується.

3. Управління державним боргом.

Функціонування державного кредиту призводить до утворення державного боргу. Його сума складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави як внутрішніх, так і зовнішніх, включаючи гарантії за кредитами інших органів влади чи суб'єктів господарювання. Розрізняють капітальний і поточний державний борг.

Капітальний борг представляє собою всю суму випущених і непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи нараховані відсотки, які повинні бути виплачені за цими зобов'язаннями.

Поточний борг складає витрати по виплаті доходів кредиторам за всіма борговими зобов'язаннями держави, строк сплати яких настав.

Ефективність використання державних запозичень значною мірою залежить від системи управління боргом. Управління державним боргом – одне з пріоритетних завдань фінансової політики держави, важлива умова її фінансової стабільності. Процес управління боргом має декілька етапів: залучення коштів; використання коштів; повернення боргу і виплата відсотків.

Мета політики управління боргом – одержати найвищий ефект від фінансування за рахунок запозичених коштів та уникнення макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому.

Управління розміщенням запозичених коштів є основним елементом усієї системи управління боргом держави. Тому залучені кошти повинні використовуватись для фінансування зростання виробничих потужностей. При цьому повинно збільшуватись виробництво товарів не лише для внутрішніх потреб, а й експорт продукції, крім необхідний для одержання іноземної валюти на погашення зовнішнього боргу.

Обсяг залучених зовнішніх позик для будь-якої країни визначається двома факторами:

- 1) скільки капіталу країна може поглинути;
- 2) який обсяг боргу вона може обслуговувати без ризику виникнення кризи неплатежів.

При аналізі цих факторів повинні враховуватись як короткострокові, так і довгострокові характеристики державного боргу. Тому важливою умовою збереження платоспроможності, довіри кредиторів і пом'якшення умов кредитування є економічне зростання.

Існує один негативний момент економічної політики – це неспроможність контролювати дефіцит державного бюджету. Слід зазначити, що використання державних запозичень на фінансування поточних бюджетних витрат, у тому числі й на обслуговування державного боргу, є найменш ефективним шляхом.

Держава повинна турбуватися про ефективність державного кредиту. Поверхнєве уявлення про результативність кредитних операцій можна отримати із співставлення сум щорічних надходжень по системі державного кредиту. Відносно повне уявлення про ефективність кредитних операцій дає відношення суми перевищення надходжень над витратами по системі державного кредиту до суми витрат, яке виражається у відсотках.

За зовнішнім боргом визначається коефіцієнт його обслуговування. Він представляє собою всіх платежів по заборгованості до валютних надходжень країни від експорту товарів і послуг, виражений у відсотках. Безпечним рівнем обслуговування державного боргу прийнято вважати 25%.

На досягнення ефективності державного кредиту спрямовані такі заходи в сфері управління державним боргом:

- ✓ конверсія;
- ✓ консолідація;
- ✓ уніфікація;
- ✓ відстрочення погашення позик;
- ✓ реструктуризація;
- ✓ анулювання.

Конверсія – це зміна доходності позик. Вона здійснюється у разі зміни ситуації на фінансовому ринку чи погіршення фінансового стану держави, коли остання не в змозі виплачувати передбачуваний дохід. (як правило, держава з метою скорочення видатків бюджету знижує відсоток за позикою).

Консолідація – зміна строків дії вже випущених позик.

Уніфікація – об'єднання декількох позик в одну, коли облігації раніше випущених позик обмінюються на облігації нової позики. Такий захід передбачає зменшення кількості видів цінних паперів, що перебувають в обігу.

Відстрочення погашення позики здійснюється в умовах, коли подальший активний розвиток операцій з випуску нових позик не мав фінансової ефективності для держави. Це відбувається тоді, коли уряд вже випустив досить багато позик і умови їх емісії не було достатньо вигідні для держави. В таких випадках більша частина надходжень від реалізації облігацій нової позики спрямовується на виплату відсотків і погашень по раніше випущених позиках. Щоб розірвати замкнене коло уряд оголошує про відстрочку погашення позик, яка відрізняється від консолідації тим, що при відстрочці не тільки відтягуються строки погашення, але й припиняється виплата доходів. Під час консолідації позик власники облігацій продовжують отримувати по них свій дохід.

Реструктуризація – це використання у комплексі повністю або частково зазначених вище методів.

Під **анулюванням** державного боргу розуміють захід, в результаті якого держава повністю відмовляється від зобов'язань за випущеними позиками. Анулювання може проводитись за двома причинами:

- 1) у випадку фінансової неспроможності держави, тобто її банкрутстві;
- 2) як наслідок приходу до влади нових політичних сил, які за певними обставинами відмовляються визнати фінансові зобов'язання попередніх урядів (наприклад, в 1918 році уряд РСФСР анулював всі дореволюційні борги як внутрішні, так і зовнішні).

Важливою є сфера управління державним боргом, пов'язана з визначенням умов та випуском нових позик. При визначенні умов емісії позик, основними з яких є рівень доходності цінних паперів для кредиторів, строк дії позик, спосіб виплати доходів, держава зобов'язана керуватись не тільки інтересами досягнення максимальної фінансової ефективності позик, але й враховувати реальну кон'юнктуру фінансового ринку. Успіх нових позик може бути забезпечений тільки в тому випадку якщо правильно враховано стан економіки, стан грошового обігу, рівень доходності й строки діючих позик, пільги, що надаються кредиторам та інші фактори. Виготовлення,

збереження й розповсюдження облігацій державної позики покладено на відповідні підрозділи Міністерства фінансів України; реалізація цінних паперів – на банківську систему.

Міжурядові позики, як правило, є безоблігаційними. Всі умови міжурядових позик фіксуються в спеціальних угодах, де обумовлюється рівень відсотка, валюта надання, терміни погашення позики та інші умови.

Тема 9. Державні цільові фонди.

- 1. Необхідність державних цільових фондів та правові основи їх утворення.*
- 2. Пенсійний фонд України, його функції, формування та використання.*
- 3. Фонд соціального страхування України, його функції, формування та використання.*
- 4. Фонд сприяння зайнятості населення, його функції, формування та використання.*

1. Необхідність державних цільових фондів та правові основи їх утворення.

Державні цільові фонди – це фонди грошових коштів, які мають цільове призначення і знаходяться в розпорядженні центральних та місцевих органів влади. Державні цільові фонди є однією з ланок загальнодержавних фінансів, порядок їх формування та використання регламентується відповідними законодавчими актами.

В сучасних умовах розвитку незалежної України роль державних цільових фондів значно зростає. Їх існування є необхідним і доцільним, оскільки сприяє здійсненню ефективного контролю за цільовим використанням коштів.

Державні цільові фонди можуть утворюватись шляхом:

- ✓ відокремлення із Державного бюджету окремих видатків, що мають важливе значення для держави;
- ✓ формування спеціальних фондів із самостійними джерелами доходів.

Джерелом формування державних цільових фондів є валовий внутрішній продукт країни. А мобілізація коштів здійснюється через:

- ✓ спеціальні збори (переважно обов'язкові);
- ✓ добровільні внески й пожертвування;
- ✓ позики;
- ✓ кредити;
- ✓ за рахунок бюджетних коштів.

Залежно від рівня, на якому утворюються державні цільові фонди, вони можуть бути:

- ✓ державними;
- ✓ місцевими.

Залежно від терміну дії державні цільові фонди поділяються на:

- ✓ постійні, створення яких пов'язане з виділення окремих функцій держави (наприклад, пенсійне забезпечення тощо);
- ✓ тимчасові, які формуються з метою прискореного вирішення актуальних проблем. Вони створюються за конкретної необхідності і після вирішення проблеми закриваються.

Залежно від напрямків використання коштів розрізняють фонди:

- ✓ соціальні;
- ✓ економічні;
- ✓ науково-дослідні;
- ✓ страхові;
- ✓ міждержавні тощо.

До соціальних фондів в Україні належать: Пенсійний фонд; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття; Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; Фонд соціального захисту інвалідів тощо.

До економічних державних цільових фондів належать Український фонд підтримки підприємництва, Український державний фонд підтримки селянських (фермерських) господарств тощо.

До науково-дослідних фондів в Україні належить Державний інноваційний фонд.

Найбільшими за обсягом та найвагомішими за значенням в Україні є соціальні фонди.

В умовах переходу до ринкових відносин відбувається різка поляризація доходів та рівня життя окремих категорій населення. Наявність певних груп громадян, низький рівень матеріального забезпечення яких пов'язаний з незалежними від їхніх зусиль причин (кризові явища в економіці, стан здоров'я, вік, втрата роботи тощо), зумовлює необхідність формування механізму соціального захисту населення.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків, надання бюджетних коштів та інших джерел згідно діючого законодавства України.

Основними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування є:

- ✓ пенсійне страхування;

- ✓ страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- ✓ страхування на випадок безробіття;
- ✓ страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності.

2. Пенсійний фонд України, його функції, формування та використання.

Пенсійний фонд України був створений у 1991 році. Головними завданнями фонду є:

- ✓ пенсійне забезпечення населення;
- ✓ фінансування програм підтримки пенсіонерів та інвалідів;
- ✓ міжнародне співробітництво з проблем пенсійного забезпечення тощо.

Джерелами формування Пенсійного фонду України є:

- ✓ обов'язкові внески суб'єктів господарювання і громадян;
- ✓ кошти Державного бюджету України, призначені для виплати пенсій військовослужбовцям;
- ✓ добровільні внески і пожертвування;
- ✓ інші надходження.

Суб'єкти підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, їх об'єднання, філії, відділення, бюджетні громадські та інші установи і організації, фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності – перераховують в пенсійний фонд збори на обов'язкове пенсійне страхування в розмірі 32% від фактичних витрат на оплату праці.

Громадяни, які працюють на умовах трудового договору, а також виконують роботи згідно з цивільно-правовими договорами, сплачують збір на обов'язкове державне пенсійне страхування в розмірі 1% сукупного оподаткованого доходу, якщо він не перевищує 150 грн., та 2% - якщо сукупний оподатковуваний дохід перевищує 150 грн.

Для осіб, які мають статус державного службовця, існує інший порядок розрахунку суми збору до Пенсійного фонду України.

Крім того, законодавством встановлений порядок сплати зборів на обов'язкове пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій, яким передбачено додаткові збори у розмірі 1% суми операцій з купівлі-продажу валют; 5% вартості реалізованих ювелірних виробів; 3% від вартості легкового автомобіля, визначеної відповідно до договору купівлі-продажу; 1% від вартості нерухомого майна з операцій купівлі продажу; 5% від вартості будь-яких вироблених в Україні або імпортованих в Україну тютюнових виробів; 6% вартості послуг стільникового рухомого зв'язку.

Кошти акумульовані у Пенсійному фонді України, спрямовуються на:

- ✓ виплату пенсій (трудових і соціальних);
- ✓ виплату пенсій військовослужбовцям;
- ✓ виплату допомог на поховання непрацюючих пенсіонерів;
- ✓ реалізацію державних та регіональних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів та інших категорій громадян, що потребують допомоги;
- ✓ організацію та проведення роз'яснювальної роботи;
- ✓ забезпечення поточної діяльності та утримання органів Пенсійного фонду тощо.

3. Фонд соціального страхування України, його функції, формування та використання.

Функціонування фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, пов'язане з необхідністю відшкодування витрат працюючих громадян у випадках тимчасової непрацездатності, а також витрат, зумовлених народженням та похованням.

Джерелами доходів Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є:

- ✓ внески роботодавців у розмірі 2,9% від величини фонду оплати праці;
- ✓ страхові платежі найманих працівників у розмірі 0,5% сукупного оподаткованого доходу;
- ✓ асигнування з бюджету;
- ✓ благодійні внески;
- ✓ інші надходження.

Із Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності здійснюються видатки на:

- виплату допомог:
 - ✓ по тимчасовій непрацездатності;
 - ✓ у зв'язку з вагітністю і пологами;
 - ✓ при народженні дитини;
 - ✓ по догляду за дитиною до досягнення нею трьохрічного віку;
 - ✓ на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві).
- санаторно-курортне лікування і відпочинок, надання дієтичного харчування;

- забезпечення поточної діяльності фонду й утримання органів управління.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань створений з метою проведення профілактичних заходів з охорони праці, відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків, відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим та членам їх сімей.

Джерелами доходів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві є:

- ✓ внески роботодавців у розмірі від 0,2% до 13,8% величини фонду оплати праці (залежно від рівня професійного ризику);
- ✓ штрафні санкції за порушення законодавства з охорони праці;
- ✓ добровільні внески;
- ✓ інші надходження.

Кошти фонду спрямовуються на:

- ✓ фінансування профілактичних заходів по запобіганню нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням;
- ✓ відновлення здоров'я та працездатності потерпілого;
- ✓ відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом;
- ✓ виплату пенсій по інвалідності внаслідок нещасного випадку чи професійного захворювання;
- ✓ надання допомоги на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

4. Фонд сприяння зайнятості населення, його функції, формування та використання.

Фонд сприяння зайнятості населення було створено відповідно до Закону „Про зайнятість населення”. Він є самостійною фінансовою системою, яка має створювати відповідні умови для фінансування витрат, пов'язаних із забезпеченням зайнятості. Джерела формування фонду такі:

- ✓ внески роботодавців у розмірі 1,9% від величини фонду оплати праці;
- ✓ страхові платежі найманих працівників у розмірі 0,5% від величини сукупного оподаткованого доходу;
- ✓ кошти державного та місцевих бюджетів;
- ✓ благодійні внески;
- ✓ інші надходження.

Бюджет Фонду сприяння зайнятості на наступний рік розробляється на основі державних і регіональних програм і подається на затвердження до Кабінету Міністрів України або відповідно до місцевих державних адміністрацій. Державний центр зайнятості, а також обласні, районні та міські центри зайнятості в межах передбачених асигнувань самостійно розпоряджаються коштами фондів.

За рахунок коштів Фонду здійснюються виплати:

- ✓ допомог по безробіттю;
- ✓ відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та перекваліфікацією;
- ✓ матеріальних допомог безробітним та членам їх сімей;
- ✓ дотацій роботодавцям для створення робочих місць;
- ✓ допомог на поховання безробітних.

Тема 10. Місцеві фінанси.

1. *Суть місцевих фінансів, їх склад і роль в умовах ринкових відносин.*
2. *Значення місцевих бюджетів в соціально-економічному розвитку регіонів.*
3. *Доходи і видатки місцевих бюджетів.*

1. Суть місцевих фінансів, їх склад і роль в умовах ринкових відносин.

Визначення економічної суті місцевих фінансів можливо тільки тоді, коли об'єктивним явищем стане саме місцеве самоврядування.

У сучасних правових державах світу місцеві органи влади входять до загальної системи державного управління, їх компетенція визначається центральною владою. Простежується також тенденція щодо зростання державних функцій, які передаються в компетенцію місцевих органів влади.

Загалом у теорії і практиці був напрацьований та поширився принцип доцільності, згідно з яким певна функція покладається на той рівень влади, який виконає її краще, економніше та ефективніше.

Відповідно до закріплених за місцевим органом влади повноважень вони наділяються фінансовими ресурсами, достатніми для здійснення вказаних повноважень.

Нині найдискусійнішим є питання щодо визначення повноважень місцевих органів самоврядування. Відповідно до їхніх обсягів будується структура місцевих фінансів. Розширення повноважень потребує збільшення фінансових ресурсів у розпорядження органів місцевого самоврядування, що не завжди можна досягти за допомогою податків. У багатьох країнах місцевому самоврядуванню надаються субсидії. Проте слід пам'ятати, що самоврядування регіону реальне тільки тоді, коли у нього є можливість стабільно фінансувати свою діяльність із місцевого бюджету. І ще, наявність значних територіальних відмінностей залишатиметься завжди, тому основним завданням державної регіональної бюджетно-податкової політики не може бути вирівнювання цих можливостей. Вони можуть згладжуватись не шляхом перерозподілу ресурсів з економічно розвинутих територій у слаборозвинуті (бо це призводить до послаблення сильних і подальшого занепаду слабких внаслідок прояву в останніх споживацьких настроїв), а відповідною інвестиційною політикою держави, спрямованою на реалізацію наявного потенціалу всіх адміністративно-територіальних утворень.

В більшості країн до компетенції місцевого самоврядування належать: фінансування початкової і середньої освіти, охорони здоров'я, шляхи місцевого значення, благоустрій, догляд за бідними і сиротами, житлово-комунальне господарство, житлове будівництво, водозабезпечення, теплове господарство, міські електричні мережі, економічна інфраструктура, працевлаштування безробітних, перепідготовка кадрів з метою працевлаштування, збирання й утилізація сміття, екологічні проблеми тощо.

Відповідно до обсягів повноважень місцевого самоврядування будується система місцевих фінансів, тобто визначається їх величина в загальнодержавних показниках, і насамперед, у ВВП. До європейських країн з найвищими показниками муніципальних витрат щодо ВВП належать: Швеція – 25,5%, Данія – 19,9%, Норвегія – 18,9%, Угорщина – 19%, Україна – близько 18%. Тобто Україна належить до європейських країн з високими показниками перерозподілу ВВП через місцеві фінанси.

Отже, місцеві фінанси за своєю суттю – це сукупність форм і методів створення і використання фондів фінансових ресурсів для забезпечення органами місцевого самоврядування виконання покладених на них функцій у галузі економічного і соціального розвитку відповідних територій.

2. Значення місцевих бюджетів в соціально-економічному розвитку регіонів.

Основною складовою місцевих фінансів є місцеві бюджети. У них зосереджено понад 80% від усіх фінансових ресурсів, що перебувають в розпорядженні місцевого самоврядування.

Місцеві бюджети необхідно розглядати в двох аспектах. По-перше, як організаційну форму мобілізації частини фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування, по-друге, як систему фінансових відносин, які викають у процесі формування і використання фондів фінансових ресурсів.

Роль місцевих бюджетів в економічному і соціальному розвитку регіонів полягає в наступному:

1. Зосередження фінансових ресурсів у місцевих бюджетах дозволяє органам місцевого самоврядування мати фінансову базу для реалізації своїх повноважень у відповідності з Конституцією.
2. Формування місцевих бюджетів дає можливість регіонам в повній мірі проявити фінансово-господарську самостійність у видатках коштів на соціально-економічний розвиток регіону, забезпечити планомірний розвиток освітніх, медичних установ, установ культури, житлового фонду і комунікацій місцевого значення.
3. За допомогою місцевих бюджетів здійснюється вирівнювання рівнів економічного і соціального розвитку територій. З цією метою формуються і реалізуються регіональні програми економічного і соціального розвитку регіонів.
4. Маючи в розпорядженні бюджетні кошти, органи влади регіонів можуть збільшувати або зменшувати нормативи затрат на надання державних та місцевих послуг в установах невиробничої сфери.
5. Концентруючи частину фінансових ресурсів у місцевих бюджетах, місцеві органи влади можуть централізовано спрямовувати фінансові ресурси на вирішення стратегічних завдань, розвиток в регіоні пріоритетних галузей промисловості, сільського господарства, соціальної сфери тощо.
6. Місцеві бюджети через фінансові ресурси здійснюють вплив на оптимальні пропорції фінансування поточних і капітальних затрат і стимулювання ефективного використання матеріальних і трудових ресурсів, а також створення нових місцевих виробництв і промислів, що дозволяє створювати нові робочі місця і вносити певний вклад у вирішення проблем зниження безробіття в регіоні.

3. Доходи і видатки місцевих бюджетів.

Активний вплив місцевого самоврядування на формування нових суспільних відносин можливий лише в тому разі, якщо воно матиме в своєму розпорядженні достатню кількість фінансових ресурсів. Згідно з чинним законодавством органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції самостійно розробляють, затверджують і виконують бюджети місцевого самоврядування.

Формування та використання місцевих бюджетів засноване на принципах самостійності, державної фінансової підтримки, гласності формування та використання фінансових ресурсів.

Доходи місцевого бюджету – це грошові кошти, які надходять в безоплатному і безповоротному порядку у відповідності із законодавством в розпорядження органів місцевого самоврядування.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок наступних джерел:

- ✓ місцевих податків і зборів;
- ✓ закріплених доходів;
- ✓ неподаткових доходів.

До місцевих податків і зборів, які формуються місцеві бюджети належать: податок з реклами, комунальний податок, готельний збір, збір за паркування автотранспорту, ринковий збір, курортний збір, збір за видачу ордеру на квартиру, збір за участь у бігах на іподромі, збір за виграш на бігах на іподромі, збір за право використання місцевої символіки, збір за проведення теле- і кінозйомок, збір за проведення місцевого аукціону, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг та ін.

Закріплені доходи – це загальнодержавні податки та інші платежі, за якими встановлюються нормативи відрахувань в місцеві бюджети на наступний фінансовий рік, а деяких випадках і на довгостроковій основі. До них належать: прибутковий податок з громадян, податок на прибуток, платежі за спеціальне використання природних ресурсів, плата за землю, акцизний збір з вироблених в Україні товарів, фіксований сільськогосподарський податок, єдиний податок із суб'єктів малого підприємництва, державне мито тощо.

До неподаткових надходжень належать:

- ✓ плата за державну реєстрацію;
- ✓ плата за оренду майнових комплексів;
- ✓ кошти від приватизації майна;
- ✓ надходження від місцевих грошово-речових лотерей;
- ✓ надходження від фінансових санкцій;
- ✓ між бюджетні трансферти.

Видатки місцевих бюджетів – це грошові кошти, які спрямовуються на фінансове забезпечення завдань і функцій місцевого самоуправління. Видаткова частина місцевих бюджетів включає фінансування видатків, пов'язаних з вирішенням питань місцевого значення, управлінням, розвитком економіки і соціальної сфери.

Виключно із місцевих бюджетів фінансуються видатки на:

- ✓ утримання органів місцевого самоврядування;
- ✓ формування муніципальної власності та управління нею;
- ✓ організацію, утримання і розвиток установ невинробничої сфери;
- ✓ утримання місцевих органів охорони громадського порядку;
- ✓ утримання житлово-комунального господарства;
- ✓ благоустрій та озеленення територій;
- ✓ організацію транспортного обслуговування населення;
- ✓ реалізацію цільових програм, що приймаються органами місцевого самоуправління;
- ✓ обслуговування і погашення муніципального боргу;
- ✓ проведення муніципальних виборів тощо.

Тема 11. Фінанси підприємств.

1. *Суть фінансів підприємств.*
2. *Основні засоби підприємства.*
3. *Оборотні активи підприємств.*
4. *Доходи і видатки підприємств.*
5. *Прибуток і рентабельність.*
6. *Особливості фінанси підприємств різних форм власності та організаційно-правових форм.*

Фінанси підприємств – це грошові відносини, які виникають в результаті руху грошей, і виникаючих на цій основі грошових потоків, що пов'язані з функціонуванням створюваних на підприємствах грошових фондів.

Фінанси підприємств – це грошові відносини, а саме та їх частина, в якій підприємство вступає для забезпечення своєї життєдіяльності.

Стан фінансів підприємств здійснює вплив на загальнодержавних та регіональних грошових фондів фінансовими ресурсами: залежність пряма: якщо міцний та стійкий фінансовий стан підприємств, то й загальнодержавні грошові фонди є більш забезпеченими і мають можливість більш повно задовольняти соціально-культурні, економічні та інші потреби.

Фінанси підприємств виконують три функції:

- 1) забезпечуючу;

- 2) розподільчу;
- 3) контрольну.

Забезпечуюча функція фінансів підприємств передбачає, що підприємство повинно бути забезпечене в оптимальному розмірі необхідними грошовими засобами із дотриманням дуже важливого принципу: всі витрати повинні бути покриті власними доходами. Тимчасова додаткова потреба в грошових засобах покривається за рахунок кредитів та інших залучених джерел. Оптимізація джерел грошових засобів – одне з основних завдань управління фінансами підприємств, оскільки при надлишку грошей знижується ефективність їх використання, а при нестачі виникають фінансові труднощі.

Розподільча функція фінансів тісно пов'язана із забезпечуючою. Виручка від реалізації продукції, розподіляється: одна частина спрямовується на покриття затрат підприємства, інша її частина представляє собою прибуток. Прибуток, в свою чергу розподіляється між бюджетом і підприємством.

Контрольна функція фінансів підприємств пов'язана із застосуванням різного роду стимулів і санкцій, а також відповідних показників (напр., забезпеченість грошовими засобами, рівень дебіторської й кредиторської заборгованості тощо).

Сфера фінансових відносин підприємств включає в себе відносини:

- між підприємством і його засновниками (власниками) з приводу формування статутного капіталу;
- між підприємством та державою в межах законодавства про оподаткування, соціальне страхування тощо;
- між підприємством і банками з приводу одержання і повернення кредитів, а також сплати відсотків на користування ними;
- між підприємством та його постачальниками й покупцями з приводу виконання господарських договорів і зобов'язань;
- всередині підприємства з приводу розподілу прибутку, що залишився в його розпорядженні після сплати податків і обов'язкових платежів;
- між підприємством і його працівниками з приводу створення фонду оплати праці тощо.

Важливою складовою майна підприємства є фінансові ресурси – акумульовані підприємством грошові кошти з різних джерел, які надходять в господарський обіг і призначені для покриття його потреб.

Фінансові ресурси підприємств поділяють на:

- 1) сформовані за рахунок власних та прирівняних до них коштів (прибуток від основної діяльності, фінансових операцій, інших видів діяльності; амортизаційні відрахування; виручка від реалізації зайвих товарно-матеріальних цінностей тощо);
- 2) мобілізовані на фінансовому ринку (кошти від випуску цінних паперів, кредити банківських установ тощо);
- 3) отримані в порядку перерозподілу (бюджетне фінансування, отримання страхових відшкодувань тощо)

Тема 12. Страхування і страховий ринок України.

1. *Економічна суть і значення страхування.*
2. *Форми і види страхування.*
3. *Особливості страхового ринку України.*

1. Економічна суть і значення страхування.

Страхування – це економічна категорія, яка є складовою частиною фінансів. Економічна суть страхування пов'язана із створенням цільових грошових фондів, які формуються за рахунок грошових внесків юридичних і фізичних осіб, з наступним їх використанням на відшкодування шкоди, спричиненої стихійними лихами або іншими обставинами. Формування страхових фондів страхування і компенсація матеріальних витрат юридичних та фізичних осіб здійснюється за допомогою економічних відносин через обіг грошових засобів. Практично це перерозподільні відносини, що виникають в процесі формування і використання фондів грошових засобів, які виникають через страхування як фінансову категорію.

Згідно ЗУ „Про страхування”, *страхування* – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Об'єктами страхування можуть виступати: життя і здоров'я людей; майно громадян і підприємств; транспортні засоби; вантажі; підприємницькі ризики; відповідальність.

У страхуванні обов'язковою є наявність двох сторін страховиків і страхувальників. *Страховики* – це юридичні особи, створені у формі акціонерних, повних або командитних товариств, що одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. *Страхувальники* – це юридичні особи

та дієздатні громадяни, які уклали із страховиками договори страхування або є страховальниками відповідно до чинного законодавства.

Страхування має такі характерні риси:

- ✓ цільове призначення акумульованих у фондах коштів. На практиці існують три основні форми страхових фондів: фонд самострахування; централізовані загальнодержавні резервні фонди; фонди страхування (страховиків). Вони витрачаються тільки на покриття втрат за настання раніше обумовлених випадків;
- ✓ імовірнісний характер відносин, оскільки наперед невідомо, коли настане відповідна подія, яка буде її сила і кого із страховальників вона зачепить;
- ✓ поверненість коштів, оскільки вони призначені для виплат всій сукупності страховальників (але не кожному страховальнику окремо).

Основний спонукальний мотив страхування – це ризиковий характер суспільного виробництва і життя людини. Страхування є основним методом зниження рівня ризику несприятливих наслідків при настанні певних подій, на випадок яких воно й здійснюється.

Страхові ризики бувають майнові, фінансові, економічні, політичні тощо.

Майновий ризик – можливість випадкової загибелі чи пошкодження майна від пожежі, повені, землетрусу та інших лих. Фінансовий ризик – ризик у кредитній угоді; ризик, пов'язаний з непередбаченим зростанням витрат внаслідок інфляційного процесу тощо. Економічний ризик – можливість понесення втрат внаслідок випадкового характеру рішень, що приймаються (наприклад, ризик, пов'язаний з можливістю отримання збитку в результаті вкладення капіталу в неперспективний об'єкт). Політичний ризик – небезпека, яка загрожує суб'єкту зі сторони державних органів за політичними мотивами (військові дії, заборона на торгівельні і валютні операції тощо). До природних ризиків належать такі явища як засуха, повінь, градобиття тощо.

Значення страхування проявляється в наступних основних напрямках:

- ✓ зниженні рівня ризику несприятливих наслідків операцій чи подій;
- ✓ економічній стабільності за рахунок відшкодування шкоди і втрат;
- ✓ участі тимчасово вільних коштів страхових фондів в інвестиційній діяльності;
- ✓ поповненні доходів державного бюджету за рахунок частини прибутку страхових організацій.

2. *Форми і види страхування.*

Страхування здійснюється у двох формах: добровільній і обов'язковій.

Добровільне страхування здійснюється на підставі договору між страховиком і страховальником. Правила добровільного страхування визначаються страховиком самостійно і відповідності із ЗУ „Про страхування”. Конкретні умови страхування визначаються при укладанні договору страхування.

Обов'язковим є страхування, яке здійснюється в силу закону з метою забезпечення соціальних інтересів громадян та інтересів держави. Види, умови та порядок проведення обов'язкового страхування визначається відповідними законами України. До сфери обов'язкового страхування належать: медичне страхування; особисте страхування медичних працівників, працівників відомчої та сільської пожежної охорони, спортсменів вищої категорії, спеціалістів ветеринарної медицини; страхування цивільної авіації; відповідальності морського перевізника щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошті, вантажу, третім особам тощо; цивільної відповідальності власників транспортних засобів; страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну та інші види, передбачені ЗУ „Про страхування”.

Умовно види страхування можна поділити на чотири групи:

- ✓ майнове страхування;
- ✓ особисте страхування;
- ✓ страхування відповідальності;
- ✓ страхування комерційних ризиків.

Особисте страхування. Об'єктами особистого страхування можуть бути майнові інтереси, пов'язані із життям, здоров'ям, працездатністю страховальника чи застрахованої особи. Суть договору особистого страхування полягає в наступному: за ним одна сторона (страховик) зобов'язується за обумовлену договором плату (страхову премію), яку сплачує інша сторона (страховальник), виплатити одноразово або виплачувати періодично обумовлену договором суму (страхову суму) у випадку нанесення шкоди життю чи здоров'ю страховальника чи іншої названої в договорі особи⁴ досягнення ним певного віку чи настання в його житті іншої передбаченої договором події. Право на отримання страхової суми належить особі, на користь якої укладений договір.

Майнове страхування. За договором майнового страхування одна сторона (страховик) зобов'язується за обумовлену договором плату за настання передбаченої в договорі події відшкодувати іншій стороні (страховальнику) спричинені внаслідок цієї події збитки в застрахованому майні або збитки в зв'язку з іншими майновими інтересами страховальника в межах визначеної договором суми. Найбільш розповсюдженими видами майнового страхування є: страхування майна підприємств і організацій,

населення; страхування вантажів; протипожежне страхування; страхування літаків та морських суден тощо

При *страхуванні відповідальності* об'єктом страхування виступає відповідальність перед третіми особами, яким може бути нанесена шкода внаслідок якої-небудь дії чи бездіяльності страхувальника. Страхування відповідальності – це різновид майнового страхування. Найбільший інтерес в цьому виді страхування викликає страхування відповідальності за життя пасажирів і збереження їх багажу при повітряних, морських, річних і залізничних перевезеннях.

Страхування комерційних ризиків. Суть цього виду страхування полягає в зменшенні ризику здійснення підприємницьких угод за рахунок страхування. Найбільш розповсюдженим є страхування банківських кредитних ризиків (за неповернення кредиту кредитна організація отримує страхове відшкодування, яке частково чи повністю компенсує розмір кредиту).

3. Особливості страхового ринку України.

Страховий ринок – це система правових та організаційних заходів з реалізації страхових послуг.

Об'єктом страхового ринку є страхова послуга. Суб'єктами ринку є страховики, страхувальники, страхові агенти, страхові брокери, держава.

Страхові брокери – це, як правило фізичні особи, які здійснюють діяльність на ринку страхових послуг у формі надання консультацій як страховикам, так і страхувальникам.

Страхові агенти – це фізичні особи, які діють від імені страховика і за його дорученням укладають договори страхування.

Страховий ринок України перебуває на такому етапі свого розвитку, який характеризується:

- 1) зменшення чисельності страхових компаній (починаючи від 2000 на початку 90-тих до 268 на початок 2000р.);
- 2) збільшення статутного капіталу цих компаній;
- 3) темпи зростання страхових платежів перевищують темпи зростання страхових виплат;
- 4) досить ризиконасичені для страхових компаній страхові послуги із страхування майна і страхування фінансових ризиків;
- 5) відсутність транснаціональних страхових компаній або їх філій. Українське законодавство не дає змоги їх створювати, що зумовлено захистом нашої страхової системи від конкуренції з боку іноземних страхових компаній і використанням вільних коштів страховиків для інвестицій у власну економіку. В той же час іноземні страхові компанії активно проникають в Україну за перестраховальними схемами і мають з цього немалі прибутки;
- 6) страховий ринок України охоплює не більше 10% ризиків, що є в державі, в той час, як в США цей показник становить понад 90%.
- 7) здійснена гармонізація видів страхування з прийнятими у світі традиціями. Адаптовано 17 стандартних вимог, прийнятих у ЄС; проведена структуризація страхового ринку, відбувається інтеграція України з Європейським страховим ринком.

Отже, страхова система України набуває цілком цивілізованого вигляду і стає одним із вирішальних чинників фінансової стабілізації та розвитку національної економіки.

Тема 13. Фінансовий ринок.

1. *Сутність та необхідність функціонування фінансового ринку.*
2. *Структура фінансового ринку.*
3. *Валютний ринок та валютні операції.*
4. *Ринок кредитних ресурсів.*
5. *Ринок цінних паперів.*
6. *Види цінних паперів, їх характеристика.*
7. *Фондова біржа в Україні.*

1. Сутність та необхідність функціонування фінансового ринку.

Ефективне функціонування економіки держави потребує добре розвинутого фінансового ринку. Фінансовий ринок – це сфера реалізації фінансових активів та економічні відносини, які виникають між продавцями і покупцями цих активів. Фінансовий актив – це товар на фінансовому ринку, в якості якого виступають гроші (гривні та іноземна валюта), цінні папери, дорогоцінні метали.

Фінансовий ринок значно впливає на ефективність, стійкість та еластичність фінансової системи. Він покликаний посилювати та поліпшувати мобілізацію та розподіл фінансових ресурсів, що сконцентровані в державних грошових фондах, у розпорядженні підприємств та населення.

Об'єктивно передумовою функціонування фінансового ринку є розбіжність потреби у фінансових ресурсах з наявністю джерел задоволення цієї потреби. Як правило, кошти є в наявності в одних власників, а

інвестиційні потреби – в інших. Для акумулювання тимчасово вільних коштів та ефективного їх використання і призначений фінансовий ринок.

Можуть виникати й інші ситуації, наприклад, певні суб'єкти економічної діяльності використовують наявні в них ресурси з метою отримання доходу.

Функції фінансового ринку:

- 1) мобілізація тимчасово вільних коштів з різних джерел;
- 2) ефективний розподіл акумульованого вільного капіталу;
- 3) визначення найефективніших напрямів використання капіталу з позицій забезпечення високого рівня його доходності.

Суб'єктами фінансового ринку є:

- позичальники – фізичні або юридичні особи, які залучають грошові кошти кредиторів, щоб мобілізувати частину фондів, необхідну для розвитку бізнесу;
- інвестори – фізичні або юридичні особи України чи зарубіжних держав, а також держави в особі їх урядів, які приймають рішення про вкладення власних фінансових ресурсів в об'єкти інвестування. Вони продають свої грошові фонди на ринку для того, щоб ці фонди приносили дохід. Інвестори можуть виступати в ролі вкладників, кредиторів, покупців;
- фінансові інститути – це посередники, що забезпечують зустріч позичальника та інвестора. До фінансових посередників належать: банки, страхові компанії, інвестиційні фонди та компанії, біржі тощо.

Фінансовий ринок ефективно функціонує лише за певних умов:

- низькі темпи інфляції;
- успішний розвиток економіки;
- сприятливий політичний клімат;
- стабільна законодавча база.

2. Структура фінансового ринку.

В економічній літературі немає єдиної думки відносно того, за якими ознаками можна класифікувати фінансовий ринок. Тому розглянемо класифікацію за декількома критеріями.

За сферою поширення розрізняють світові, національні, регіональні та місцеві фінансові ринки.

Фінансові ринки поділяються також на первинні і вторинні. Первинні – це такі, на яких нові випуски зобов'язань продаються та купуються вперше. Вторинні – такі, на яких відбувається подальший продаж і купівля непогашених зобов'язань. Поділ на первинні і вторинні може бути здійснений для ринків, на яких обертаються зобов'язання у вигляді цінних паперів, а також деяких видів позик. Головною особливістю первинного ринку є те, що інвестори, купуючи цінні папери, свої грошові кошти передають безпосередньо емітенту цих паперів. Вторинні ринки не збільшують обсягу фінансових активів, але їх існування підвищує ліквідність цінних паперів і тим сам сприяє розвитку первинного ринку. В свою чергу, він поділяється на біржовий і позабіржовий.

Біржовий (організований) ринок представлений системою фондових та валютних бірж.

На організованому ринку забезпечується:

- висока концентрація попиту і пропозиції в одному місці (встановлюється найбільш об'єктивна система цін на окремі фінансові інструменти);
- проводиться перевірка фінансового становища емітентів цінних паперів, які допущені до торгів;
- процедура торгів носить відкритий характер;
- гарантується виконання укладених угод.

Однак біржовий ринок має окремі слабкі сторони:

- він більш суворо регулюється державою, що знижує його гнучкість;
- виконання всіх нормативно-правових актів щодо його функціонування збільшує витрати на здійснення операцій купівлі-продажу;

Позабіржовий (неорганізований, "вуличний") – це ринок, на якому здійснюється купівля-продаж фінансових інструментів і послуг, угоди щодо яких не реєструються на ринку.

Цей ринок характеризується:

- більш високим рівнем фінансового ризику (оскільки багато фінансових інструментів і послуг, які котируються на ньому, не проходили процедури перевірки на біржах або були ними відхилені в процесі лістингу);
- більш низьким рівнем юридичної захищеності покупців;
- торгівлею цінних паперів нижчої якості;
- більш низьким рівнем інформованості про здійснені угоди тощо

Разом з тим цей ринок:

- забезпечує обсяг більш широкої номенклатури фінансових інструментів і послуг;

- задовольняє потреби окремих інвесторів у фінансових інструментах з високим рівнем ризику і, відповідно, більшим доходом;
- у більшій мірі забезпечує таємницю здійснених окремих угод.

Фінансовий ринок – це ринок фінансових ресурсів. Він складається із взаємопов'язаних і доповнюючих один одного, але окремо функціонуючих ринків:

- валютний ринок;
- ринок кредитних ресурсів;
- ринок цінних паперів;
- ринок фінансових послуг,

В рамках іншого підходу виділяють такі складові фінансового ринку:

- ринок грошей (ринок короткострокових кредитних операцій, валютний ринок)
- ринок капіталів (ринок цінних паперів, ринок середньо- та довгострокових кредитів).

3. Валютний ринок та валютні операції.

Валютний ринок – це ринок, на якому відбувається обмін однієї валюти на іншу у формі купівлі-продажу.

Купівля іноземної валюти зумовлена необхідністю здійснювати платежі за куплені товари за кордоном, а також надані послуги, виконані роботи іноземними компаніями.

Валютний ринок України – це переважно міжбанківський ринок, адже саме в процесі міжбанківських операцій здійснюється основний обсяг угод з купівлі-продажу іноземних валют. Через проведення міжбанківських операцій на валютному ринку забезпечується обслуговування міжнародного обороту товарів, послуг, інвестування тощо.

Суб'єктами валютного ринку України є:

- Національний банк України;
- комерційні банки;
- інші фінансово-кредитні установи (страхові, інвестиційні, дилерські компанії), які одержали ліцензію НБУ на право здійснення операцій з валютними цінностями;
- кредитно-фінансові установи нерезиденти;
- валютні біржі, валютні підрозділи фондових, товарних бірж;
- підприємницькі структури.

З економічного погляду валютний ринок – це досить складна форма перерозподілу фінансових ресурсів як у середині країни, так і на міждержавному рівні. Інструментом цього перерозподілу є валютний курс. Валютний курс – це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни. Стабільність ціни грошової одиниці кожної країни визначається рівнем її економічного розвитку, що насамперед характеризується якістю і собівартістю виробленої продукції, становищем державних фінансів, виваженою та ефективною інвестиційною політикою.

У будь-якій державі валютний ринок виконує певні функції:

- своєчасне здійснення міжнародних розрахунків, страхування валютних ризиків;
- регулювання валютних курсів і диверсифікація валютних резервів держави;
- регулювання економічних соціальних процесів у державі.

Основні валютні операції:

- 1) обмін валют з метою здійснення розрахунків;
- 2) спекулятивні операції (купівля-продаж валют з метою отримання прибутку від різниці у валютних курсах);
- 3) страхування валютних ризиків.

2. Ринок кредитних ресурсів.

Ринок кредитних ресурсів – це процес залучення коштів у грошовій формі на умовах повернення, платності і строковості.

Економічна суть ринку кредитних ресурсів полягає в тому, що наявні фінансові ресурси в державі перебувають в розпорядженні й володіння тих фізичних і юридичних осіб і в тому місці, де виникає потреба й можливість їх використання.

Джерелом коштів, що циркулюють на кредитному ринку, є кошти, акумульовані на депозитних рахунках банків, залишки коштів на розрахункових та інших рахунках юридичних осіб, вільні кошти населення і кошти акумульовані центральним банком держави. Розміщення акумульованих коштів здійснюється на основі кредитних угод між банками, юридичними і фізичними особами.

Мобілізовані фінансові ресурси використовуються для надання коротко-, середньо- та довгострокових кредитів. Від терміну, на який надається кредит, залежить і його ціна – процентна ставка як плата за користування кредитними ресурсами. Чим довший строк повернення позики, тим вища плата за її надання. Чим довше

використовуються кошти, тим більший прибуток вони мають дати. Тому процентні ставки за довгостроковими кредитами вищі.

На кредитному ринку важливу роль відіграє облікова ставка центрального банку, яка визначає рівень процентних ставок, оскільки за цією ставкою можна отримати кредити національного банку. Висока облікова ставка – показник наявності інфляційних процесів в країні, високої ризиковості кредитного ринку.

Небанківські кредитні установи, наприклад кредитні спілки, інвестиційні фонди тощо, здійснюють кредитування обмеженої кількості юридичних і фізичних осіб відповідно до законодавства та своїх статутів. Але це також сегмент кредитного ринку.

Суб'єктами ринку кредитів є кредитори, позичальники, посередники і держава в особі центрального банку, який контролює виконання чинного законодавства учасниками ринку кредитів та регулює ринок за допомогою економічних методів.

Організаційно-функціональними учасниками ринку кредитних ресурсів є комерційні банки, брокерські контори та інші фінансово-кредитні інститути.

3. Ринок цінних паперів.

Ринок цінних паперів – це особлива сфера фінансових відносин, де завдяки продажу цінних паперів здійснюється мобілізація фінансових ресурсів для задоволення інвестиційних потреб суб'єктів економічної діяльності.

За економічною суттю ринок цінних паперів – це форма розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів у державі з метою повнішого забезпечення потреб економіки ресурсами та їх ефективного використання.

Ринок цінних паперів, з одного боку, – це вигідна система розміщення тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб з метою одержання доходу, а з іншого, – ринок цінних паперів дає можливість задовольнити потребу в фінансових ресурсах підприємницьких структур для розширення своєї господарської діяльності.

Основним об'єктом ринку є цінні папери.

Цінні папери – грошові документи, що засвідчують право володіння, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та її власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передавання прав, що зазначені в цих документах, іншим особам.

Ринок цінних паперів можна розмежувати на первинний і вторинний, а також біржовий і позабіржовий.

Успішне становлення і розвиток ринку цінних паперів потребує дотримання відпрацьованих і перевірених світовою практикою принципів і стандартів. До них належать:

- соціальна справедливість – забезпечення рівних можливостей та спрощення умов доступу інвесторів і позичальників на ринок фінансових ресурсів, недопущення монопольних виявів, дискримінації прав і свобод суб'єктів ринку цінних паперів;
- регулятивність – створення гнучкої та ефективної системи регулювання ринку цінних паперів;
- ефективність – максимальна реалізація потенційних можливостей ринку з мобілізації та розміщення фінансових ресурсів у перспективній сфері національної економіки;
- прозорість – надання інвесторам повної інформації щодо умов випуску та обігу цінних паперів на ринку;
- конкурентність – забезпечення необхідної свободи підприємницької діяльності інвесторів, емітентів і ринкових посередників.

Однією з особливостей ринку цінних паперів в Україні є те, що між його учасниками ще не встигли скластися стійкі відносини, які дозволяють говорити про її постійне відтворення. Для багатьох підприємств вихід на ринок цінних паперів закінчується першою ж емісією.

4. Види цінних паперів, їх характеристика.

Основним об'єктом на ринку цінних паперів є цінні папери. Учасниками операцій з цінними паперами є емітенти і вкладники (інвестори).

Емітент – це той, хто випускає цінні папери і отримує гроші від їх продажу. Вкладник сподівається, що вкладення грошей в цінні папери принесе йому дохід у майбутньому.

Згідно ЗУ “Про цінні папери і фондову біржу” до цінних паперів належать: акції, облігації, векселі, ощадні сертифікати, казначейські зобов'язання.

Акція – це цінний папір без встановленого строку обігу, що засвідчує внесення певного паю до статутного капіталу акціонерного товариства.

Акції можуть бути прості і привілейовані, іменні і на пред'явника.

Прості акції – це акції, прибуток від яких повністю зумовлюється чистим доходом підприємства та його дивідендною політикою. Тобто якщо емітент за результатами річної діяльності отримав незначний прибуток або закінчив рік із збитком, дохід у вигляді дивідендів по простій акції не виплачується. Отже, виплата дивідендів по простих акціях не гарантується емітентом. Власник простої акції має право брати участь в управлінні акціонерним товариством. При ліквідації емітента власник простої акції отримує право на частку активів підприємства в останню чергу, тобто після розрахунку емітента з трудовим колективом, державою, кредиторами і власника привілейованих акцій.

Привілейованими акції називаються тому, що їх власник має певні привілеї в порівнянні з власником простих акцій цього ж емітента. Найчастіше привілеї заключаються в тому, що власник привілейованої акції має гарантований фіксований процент дивіденду, незалежно від розміру прибутку підприємства. Привілейовані акції дають власнику право на першочергове отримання частини майна при ліквідації товариства і повернення йому номінальної вартості акцій на його вимогу. Однак власник такої акції позбавлений права брати участь в управлінні товариством, якщо це не передбачено статутом. Привілейовані акції випускаються на суму до 10% статутного капіталу акціонерного товариства.

Іменна акція представляє собою цінний папір, на бланку якого вказується ім'я її власника. При випуску таких акцій емітент заводить книгу реєстрації іменних акцій, в яку заносяться дані про їх власників.

На бланку акції на пред'явника немає імені власника. Поіменній акції емітент буде виплачувати дивіденди тій особі, яка на момент виплати в книзі реєстрації значить як її власник. Дивіденди по акціях на пред'явника можуть виплачуватися особі, яка пред'явить акції чи відповідний документ депозитарію, що йому належить певна кількість акцій, які знаходяться на зберігання в депозитарії.

Облігація – це цінний папір, який засвідчує внесення його власником певних коштів і підтверджує зобов'язання емітента відшкодувати власникові номінальну вартість цього цінного паперу, у визначений строк із виплатою відсотків. Облігації різняться від акцій головним чином тим, що їх власник не є членом акціонерного товариства, а відтак і не має права голосу на зборах акціонерів. Облігації можуть бути іменними і на пред'явника, перебувати у вільному обігу та з обмеженнями. Крім того, розрізняють процентні та безпроцентні облігації. Прибуток по процентних облігаціях виплачується відповідно до умов їх випуску, якими передбачається розміри та строки виплати відсотків. Номінальна вартість облігації повертається власникові після її погашення. Прибуток по безпроцентних облігаціях не виплачується. Власникові такої облігації після надання обумовленого строку надається можливість придбати відповідні товари.

Вексель – це письмове абстрактне й безспірне зобов'язання позичальника сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя. Вексель може бути простим або переказним. Простий вексель – це письмове зобов'язання, яке позичальник видає кредитору про оплату визначеної суми грошей після настання строку. Переказний вексель є письмовим наказом кредитора позичальникові про сплату визначеної суми грошей третій особі після настання строку оплати. Цей вексель набуває сили лише після того, як позичальник акцептує його (дасть згоду оплатити). Порядок випуску та обігу векселів визначається урядом.

Казначейські зобов'язання – це вид цінних паперів на пред'явника, які розміщуються серед населення виключно на добровільних засадах і які свідчать про внесення їхніми власниками грошових засобів до бюджету і дають право на отримання фіксованого доходу.

Ощадний сертифікат – це письмове свідоцтво банку про депонування коштів. Власник сертифіката має право на одержання доходу у вигляді відсотка, розмір якого визначається банком. Банки видають сертифікат строковий та до запитання, іменні та на пред'явника.

5. Фондова біржа в Україні.

Фондова біржа являє собою організований постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами. Іншими словами, фондова біржа – це, перш за все, місце, де знаходять один одного продавець та покупець цінних паперів, де ціни на остання визначаються попиту та пропозицією на них, а сам процес купівлі-продажу регламентується правилами і нормами.

ЗУ “Про цінні папери та фондову біржу” визначено, що фондова біржа може бути створена у формі акціонерного товариства, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу та здійснюють свою діяльність відповідно чинного законодавства.

Своєю діяльністю фондова біржа забезпечує:

- 1) перерозподіл на комерційній основі фінансові ресурси між юридичними і фізичними особами шляхом організації купівлі-продажу цінних паперів;
- 2) сприяння становленню та розвитку ринку цінних паперів та належне розповсюдження інформації про нього;
- 3) підвищення довіри інвесторів дол. Вкладення на довгостроковій основі вільних грошових коштів у цінні папери;
- 4) контроль за діяльністю учасників біржових торгів.

Відмінною рисою фондової біржі є некомерційний характер її діяльності. Основна мета діяльності біржі – створення належних умов для широкомасштабної та ефективної торгівлі цінними паперами – не сумісна з комерційними підходами до її діяльності.

Доходи біржі обмежуються сумами, необхідними для забезпечення її нормального функціонування та розвитку і не використовуються для виплати дивідендів суб'єктам, що внесли кошти в статутний капітал біржі. Доходи фондової біржі формуються за рахунок:

- відрахувань на користь біржі, що стягується з членів біржі за кожне замовлення, виконане в торговому залі;
- плата компаній за включення їх акцій у біржовий список;

- щорічні внески компаній, які використовуються біржею на утримання їх лістингу в належному стані;
- вступні внески нових членів тощо.

Фондова біржа зобов'язана забезпечувати гласність і публічність торгів шляхом повідомлення її членів про місце і час проведення торгів, про список і котирування цінних паперів, допущених в обіг, про результати торгових сесій тощо.

Потрібно відмітити, що біржа не встановлює ціни на цінні папери, вона їх тільки фіксує., об'єктивно сприяючи їх формуванню. Біржею концентрується процес пропозиції і попиту на цінні папери, а результатом їх співставлення виступає рівноважна ціна, за якою відбувається купівля-продаж фондових інструментів.

Фондова біржа пред'являє жорсткі вимоги як до своїх членів, так і до емітентів, які бажають, щоб їх акції продавались під час торгових сесій.

Тема 14. Міжнародні фінанси.

6. *Економічна природа і призначення міжнародних фінансів.*
7. *Міжнародні фінансові інститути.*
8. *Міжнародний фінансовий ринок.*

1. Економічна природа і призначення міжнародних фінансів.

Міжнародні фінанси – це фонди фінансових ресурсів, створення і використання яких здійснюється на світовому або міжнародному рівнях для задоволення різних спільних потреб, що мають міжнародне значення.

Виникнення і розвиток міжнародних фінансів зумовлено глобалізацією економічних зв'язків, посиленням інтеграційних процесів в економіці, політиці та соціальній сферах. Необхідність координації економічних, політичних і гуманітарних питань сприяла створенню багатьох міжнародних організацій. Це насамперед ООН, ЄС, НАТО тощо, для функціонування яких потрібні фінансові ресурси.

На макрорівні інтеграція розвивається на основі створення економічних об'єднань із тим чи іншим ступенем узгодження їх національних, фінансових, митних союзів, уникнення подвійного оподаткування, зменшення і ліквідації бюджетного дефіциту тощо. В цих умовах актуальними стають питання ефективного функціонування національних фінансових систем, визначення напрямків, масштабів і глибини їх взаємодії в галузі фінансів.

Порядок мобілізації коштів до бюджетів цих організацій визначається статутом тієї чи іншої організації. Наприклад, країни-члени ООН сплачують членські внески до бюджету цієї організації. Кошти бюджету ООН використовуються на утримання її органів, на фінансування міжнародних проектів і проведення різних заходів міждержавного значення. Аналогічно формується бюджет ЄС та інших міждержавних утворень. Міжнародні організації можуть також надавати допомогу окремим країнам. Тобто за допомогою міжнародних фінансів здійснюється міждержавний перерозподіл фінансових ресурсів.

Міжнародні фінансові інститути створюються як надбудова над національними фінансовими системами. Вони ефективніше виконують ті функції, які на міждержавному рівні одній державі виконати неможливо або можна виконати з меншим ефектом.

2. Міжнародні фінансові інститути.

Міжнародні фінансові інститути створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння економічному розвитку країн-засновників цих організацій. Вони започатковуються на основі багатосторонніх угод між державами, їх основним завданням є мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для реалізації важливих економічних проектів. До числа світових фінансових інститутів належать Світовий банк (СБ), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР).

МВФ одержав статус спеціалізованої представницької установи ООН. МВФ у своїй діяльності сприяє стабілізації національних валют країн-членів фонду, підтриманню рівноваги платіжних балансів та покриттю їхнього дефіциту, наданню консультативної допомоги з фінансових та валютних питань

МВФ є організацією акціонерного типу, його ресурси складаються із внесків країн-членів, для кожної з яких встановлюється вступна квота залежно від частки країни в світовій торгівлі. Відповідно й право на одержання коштів залежить від обсягу вступного внеску. Квоти переглядаються кожні 5 років.

На сьогодні членами МВФ є 181 країна, а його пасиви становлять понад 300 млрд. дол. США. Україна вступила до МВФ у 1992 р., її квота становить 0,7% від загального капіталу фонду.

Останніми роками МВФ прийняв низку рішень, спрямованих на створення механізму термінової фінансової допомоги окремим країнам у разі фінансової кризи. Ця допомога надається за допомогою політики траншів і механізму розширеного фінансування. Діяльність МВФ справедливо піддається критиці за негнучкість у взаємовідносинах з деякими країнами, надмірну бюрократизацію та заангажованість.

Однією з найпотужніших фінансових установ світового рівня є створений у 1944 р. Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Його не слід розглядати як лише банківську установу. У МБРР мало що спільного з типовими комерційними банками, бо він надає довгострокові кредити на фінансування державних програм лише урядам і центральним банкам країн-членів, якими є учасники МВФ.

Основна кількість кредитів МБРР спрямовується на розвиток виробничої інфраструктури та сільського господарства, а також у галузі з низькою рентабельністю і великим терміном окупності витрат, куди не дуже охоче вкладає кошти приватний сектор.

Позички МБРР надаються під гарантії уряду країни-позичальника, як правило, терміном на 15- 20 років і мають п'ятирічний пільговий період. Поточна відсоткова ставка за кредитами становить 7,5%. Вступ України до МВФ забезпечив її членство в МБРР із квотою майже 5 млрд. дол. США, що дає змогу залучати кошти іноземних інвесторів для розв'язання питань стабілізації економіки, структурної перебудови, інтеграції України у світове господарство.

Світовий банк є фінансовою установою, яка покликана сталому економічному розвитку та забезпеченню суспільного добробуту в країнах, що мають низький рівень економічних показників і перебувають на стадії реформування економіки. Банк надає фінансові ресурси у формі довгострокових кредитів на розвиток виробництва на 15-20 років на пільгових умовах. Умови надання кредиту пов'язані з розвитком приватного сектора економіки, здійсненням ринкових реформ у певних галузях народного господарства. Так, для України, яка за класифікацією банку належить до країн з середнім рівнем доходу, позики надаються на структурну перебудову в сільському господарстві, вугільній галузі, на розвиток теплопостачання в м. Києві тощо.

До числа міжнародних фінансових інститутів належить значна кількість регіональних фінансових установ Європи, Латинської Америки, Азії, Африки. Серед них найбільшої уваги заслуговує Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Він був створений у 1991 р. для сприяння економічним реформам у країнах Східної Європи.

У порівнянні з іншими міжнародними фінансовими інститутами, перевагою цього банку є те, що він працює як з державним, так і приватним секторами економіки і має в своєму розпорядженні широкий вибір методів мобілізації коштів і фінансування. Банк, як правило, сприяє розвитку приватного сектору економіки країн.

Діяльність ЄБРР в Україні охоплює такі основні стратегічні напрямки, як:

- надання довгострокового кредитного капіталу банківському сектору на розвиток комерційного кредиту та інших фінансових інструментів для підтримки експортерів;
- залучення приватних інвестицій в агропромисловий комплекс України;
- технічна допомога та консалтингові послуги підприємствам державної форми власності щодо розробки та впровадження інвестиційних проєктів;
- реформування секторів інфраструктури – транспорту, зв'язку тощо;
- сприяння реструктуризації енергетичного комплексу.

Усього було здійснено до цього часу 10 проєктів на суму 645 млн. дол. США.

3. Міжнародний фінансовий ринок.

Головне призначення міжнародного фінансового ринку полягає в тому, аби за допомогою акумуляції вільних фінансових ресурсів у деяких країнах забезпечити між ними їх перерозподіл для сталого економічного розвитку світового господарства й одержанні від цих операцій певного доходу. Залучення ресурсів на міжнародному фінансовому ринку розширює фінансові можливості кожної держави, що загалом сприяє вирівнюванню їх економічного розвитку та створенню умов для підвищення суспільного добробуту.

Міжнародний фінансовий ринок виник на основі інтеграційних процесів серед національних фінансових ринків. Водночас фінансові ринки економічно розвинутих країн – США, Англії, Німеччини, Франції, Швейцарії самі створили систему переміщення капіталів за межі своєї країни і сприяли виникненню великих міжнародних фінансових центрів.

Об'єктивною основою цього процесу став розвиток міжнародного поділу праці та інтернаціоналізація з огляду на це виробництва. Треба зазначити також, що відбувся процес концентрації і централізації фінансового капіталу. Нині міжнародні фінансові ринки – це величезні фінансові центри, які мобілізують і перерозподіляють у всьому світі значні обсяги фінансових ресурсів. У цих центрах здійснюється переважна більшість усіх міжнародних валютних, депозитних, кредитних і страхових операцій.

Міжнародний фінансовий ринок має три складові:

- міжнародний ринок грошей (валютний ринок);
- міжнародний ринок кредитних ресурсів;
- міжнародний ринок цінних паперів.

Валютні ринки виникли й швидко розвинулися з огляду на розвиток міжнародних економічних зв'язків, насамперед міжнародної торгівлі. Валютний ринок – це купівля і продаж іноземної валюти або цінних паперів в іноземній валюті на основі попиту і пропозиції.

Міжнародні валютні ринки є світові і регіональні. До світового ринку належать валютні ринки всіх країн. Найбільшим світовим валютним ринком є лондонський, на якому проводиться майже половина всіх валютних операцій. Учасниками міжнародних валютних ринків є банки, брокерські фірми і великі корпорації. Банки, які

одержали право проводити валютні операції на міжнародних ринках, називаються уповноваженими або валютними банками.

Міжнародний ринок кредитних ресурсів – це специфічна сфера руху коштів між країнами. Кредитні ресурси на міжнародному ринку рухаються на загальновідомих принципах: повернення, терміновості, платності, забезпеченості.

Головне призначення міжнародного ринку кредитних ресурсів – своєчасна мобілізація вільних коштів і подальше їх використання в інших країнах, де є в них нагальна потреба і вони можуть забезпечити найвищий дохід.

Ринок кредитних ресурсів зміцнює фінансове становище в світі в цілому і окремих країнах зокрема. Він розширює фінансові можливості кожної держави, дає змогу уникнути фінансової кризи, скоротити витрати виробництва й обігу в державі.

Міжнародний ринок кредитних ресурсів сприяв розвитку міжнародних розрахунків, економії часу й ефективнішому використанню капіталів, збільшенню нагромаджень у світовому господарстві.

З інституційного погляду міжнародний ринок кредитних ресурсів є сукупністю установ і організацій, за допомогою яких здійснюється рух капіталів у сфері міжнародних економічних зв'язків. У ролі кредиторів виступають приватні банки, фірми, страхові компанії. Аналогічно одержувачами кредитів виступають приватні компанії, уряди країн.

Кредити надаються коротко -, середньо - і довгострокові. Залежно від суб'єкта кредитування кредити поділяються на приватні, урядові й кредити міжнародних фінансових організацій.

Міжнародний ринок цінних паперів – це теж форма мобілізації капіталів з метою задоволення виробничих потреб. Проте вона особлива, її суть полягає в тому, що юридична чи фізична особа, віддаючи власні кошти, одержує фінансовий документ, який дає право його власникові одержати в майбутньому грошові кошти, які майже ніколи не збігаються з номіналом цінного паперу.

Ринок цінних паперів є специфічною формою розподілу фінансових ресурсів між підприємницькими структурами, причому одержаний прибуток на залучені кошти має вирішальне значення.

Міжнародний ринок цінних паперів розвинувся упродовж другої половини XX століття, коли було знято обмеження в національних законодавствах на вивіз капіталу.

До кінця XX ст. сума щорічних облігацій, що продаються на міжнародних ринках цінних паперів перевищує 500 млрд. дол. США. Усього в світ щорічно обертається акцій і облігацій на суму понад 40 трлн. дол. США.

Слід зазначити, що вдале розміщення цінних паперів на міжнародних ринках, а ще головніше – ефективне використання залучених коштів забезпечить досить стабільний розвиток економіки країни ринкового спрямування.